

Från döden till sorgen

Griftetalets syfte och funktion i homiletikhistoriskt perspektiv

Av Oloph Bexell

1. GRIFTETALETS PLATS

På ett år hålls i vårt land ca 80 000 begravningsgudstjänster i Svenska kyrkans ordning, dvs i samband med 90% av alla dödsfall. Vid dem förekommer årligen över 2,6 milj gudstjänstbesök. Räknat för hela landet har söndagens huvudgudstjänst visserligen mellan två och tre gånger så många besökare,¹ men det finns anledning att förmoda – saken är väl inte undersökt – att en präst vid begravningsgudstjänsterna möter fler människor, räknat *per capita*, än vid huvudgudstjänsten. Det griftetal som prästen skall hålla vid begravningen utgör därmed den förkunnelseform, genom vilken Svenska kyrkan har sin bredaste kontakt med svenska folket. Samtidigt är griftetalet en relativt ny homiletisk genre. Hur har det utvecklats och funnit sin form och hur har man menat att det skall gestaltas? Dess syfte och funktion har inte undersökts i ett homiletikhistoriskt perspektiv. Vi skall därför i denna uppsats, med ett längre tidsperspektiv än blott dagsläget, se hur griftetalet i Svenska kyrkan uppfattats av homiletikerna och också hur det fått en plats i kyrkohandböckerna.

Laurentius Petris kyrkoordning 1571 säger i "Ordning med kristelig begravning" att "då liket är kommet på gravbacken skall det jordas efter det sätt som i handboken föreställt är, allenast, att man den förmaning och de lektier, som där stå upptecknade, ämnar efter lägenheten och tiden". Därtill sägs att om det är "en stor församling" närvarande vid begravningen "må prästen hålla för folket en liten predikan eller förmaning, om de ting som då

¹ 1996 hölls 79 106 begravningsgudstjänster i Svenska kyrkan med 2 644 454 deltagare. Samma år hölls 133 254 huvudgudstjänster med 7 298 647 deltagare. För de statistiska upplysningarna tackar jag forskningsass. Margareta Skog, Svenska kyrkans forskningsavd. Cf. övergripande G Gustafsson, *Tro, samfund, samhälle. Sociologiska perspektiv*. Uddevalla 1991.

äro tjänliga”.² Begravningsliturgin skulle alltså vara relaterad till det aktuella kaset och en homiletisk utläggning kunde förekomma.

”Kasus” (lat *casus*, ”tillfälle”) som kyrkovetenskaplig term innebär en ”bestämd situation eller inträffad händelse” som präglar en pastoral situation, vanligen en gudstjänst; de vanligaste kasualgudstjänsterna är de s.k. förrättningarna eller ”kyrkliga handlingarna”. Den i dem ingående homiletiska förkunnelsen kallas sammanfattande ”kasualtal”. Griftetalets kasus blir således först ”döden” i allmänhet och därefter det inträffade dödsfallet och den person det därvid gäller.

I 1529 års kyrkohandbok var det vid begravning inte fråga om en av prästen författad homiletisk produkt, utan om en tryckt ”förmäning” som skulle tillämpas på de närvarande: ”Kära vänner. Här se vi nu alla vår spegel, och vad avgång detta arma och usla levernet haver, att, såsom vi äro av jord och mull komne, så måste vi åter därtill igen [...]”. Det var fråga om att ge pastoral förmäning och tröst i sorgen. Var ingen församling närvarande, kunde förmäningen utgå, medan bibelläsningar och böner skulle bibehållas.³

1686 års kyrkolag stadgade i sitt adertonde kapitel hur begravningen skulle gå till. Det förutsattes att hela akten ägde rum på kyrkogården, när graven fanns där. Kistan skulle inte bäras in i kyrkan för ”att stå där, till dess predikan är hållen, och sedan utbäras till graven, utan [den skall] strax nedsättas och jordas; och därefter går man i kyrkan, till att höra predikan. [...]”.⁴ Under 1600-talet växte likpredikan från predikstolen fram som en särskild homiletisk genre och kom att svälla ut till en egen retorisk konst. Peståret 1623 utgav växjöbiskopen Petrus Jonæ Angermannus den första tryckta homiletiska handboken i vårt land och samma år utkom en översättning av ett antal tyska exempelpredikningar.⁵ Till likpredikningarna var långa biografiska kommemorationer fogade, de s.k. personalierna. Kyrkolagen fick stadga att ”personalierna skola författas och lämpas efter vars och ens leverne, utan vidlyftighet, samt oförtjänt och fåfängt beröm”.⁶ Yngve Brilioth menar att denna typ av förkunnelse, med dess ”ovärdiga prisande av människor innebar ett förnedrande av Ordets äm-

² *Laurentius Petris kyrkoordning av år 1571*, utg. av Samfundet Pro Fide et Christianismo med historisk inledning av E. Färnström. Stockholm 1932, s. 135f.

³ *Een handbock på Swensko Ther doopet och annat mera uthi ståår MDXXVI* (Samlade skrifter af Olaus Petri utg. af B. Hesselman 2, Stockholm 1915), s. 352–359. Förmäningen upptar drygt fyra trycksidor, s. 355–358.

⁴ KL 1686 16 kap. 6§. Om hur det skulle tillgå när gravsättningen skulle ske inne i kyrkan var särskilt stadgat.

⁵ Petrus Jonæ Angermannus, *En christeligh, och then H. Skrifftz lijkmatigh vthlägningh öffuer G. och N. Testamentzens texter, som then wördige älderdommen haffuer vthi Sweriges rijkes handbook fordom bewiliat införas och predikas aff thens Helga Skrifftz probatis autoribus*. Rostock 1623. Samma år utkom en sv. övers. av den luth. superintendenten i Kempton/Bayern, Moses Pflachers exempel-samling *Die gantze Lehr von Tod und Absterben des Menschen [...]*, Leipzig 1603, med titeln *Tolff predikningar uthi hwilka then heela läran om menniskionnes dödh, uthi en richtig ordning korteligen författadt warder*, Stockholm 1623.

⁶ KL 1686 16 kap. 7§.

bete”.⁷ Bedömningen må ha gott fog för sig, men personalierna var otvivelaktigt ett sätt att markera kasus.

Ett försök att i modern tid återinföra personalier har gjorts av Jan Redin. 1972 föreslog han – efter att själv ha praktiserat det under en längre tid – i en artikel, att personalier skulle förekomma vid jordfästningarna. De skulle enligt honom hållas i återhållsam stil och han markerar hur de har en pastoral funktion. Redin, som var präst i en kyrklig landsförsamling, berättade hur han ofta ur kyrkböckerna ”kunnat hämta fram uppgifter om den dödes föräldrar, hans födelsehem, hans dop och faddrar, hans konfirmation och första nattvardsgång, hans vigsel dag osv.”. Härom redogjordes i närmast matrikelstil. Det blev inte fråga om värdeomdömen; syftet var att visa hur ”ett människoliv är färdigt”. ”Efter personalierna har jag utlagt Guds ord”, sade Redin. Griftetalet skulle alltså ”inte handla om den döde men utlägga Guds ord”. Det var samtidigt viktigt att erinra om den döde, som alla har i sina tankar. Det är på så sätt personalierna för Redin har sin uppgift.⁸ De har en klart parentativ funktion att markera kasus utan att inkräkta på talets förkunnelsesida.

Tidigare forskning

Begravningsgudstjänsten har blivit föremål för förhållandevis få liturgivenskapsliga undersökningar. En grundläggande genomgång av begravningsritualets utveckling i Svenska kyrkan har Edv. Rodhe gjort i sin bok *Svenskt gudstjänstliv* (1923), och efter honom Carl Henrik Martling i *Svensk liturgihistoria* (1992).⁹ En av D. F. Nylund 1917 utgiven avhandling om begravningsritualet har mera begränsat vetenskapligt värde.¹⁰ Som ett led i 1968 års kyrkohandboks kommittés arbete utgav Pehr Edwall undersökningen *Döendet, döden och begravningsgudstjänsten* (1981), där han i ett internationellt perspektiv belyser begravningsens teologiska innehåll och konkreta utformning; han lämnar också en god översikt över ritualets utveckling i Svenska kyrkan.¹¹ En näraliggande undersökning gjordes av Lars Eckerdal i

⁷ Y. Brilioth, ”Ordet vid graven. En inledning” *Griftetal* [1] samlade och utg. av B. Bexell, Stockholm 1939, s. 10.

⁸ J. Redin ”Begravning och jordfästning”, *Svensk pastoraltidskrift* 14 (1972), s. 150. Jan Redin (1907–1998) var kyrkoherde i Långasjö i Småland och en av högkyrklighetens ledande gestalter. Om honom, se festskriften *Med pelarstoder tolv*. Uppsala 1982, där även a.a. är omtryckt. Ett exempel på hur personalier kunde utformas, se S. Adrian, ”Jordfästningspredikan i Reslöv 1945 vid doktorinnan Erika Lindskogs bår” (dens., *Såsom Kristi tjänare och som förvaltare av Guds hemligheter. Helgedomsord, föredrag och minnesord*. Hässleholm 1982), s. 106f.

⁹ E. Rodhe, *Svenskt gudstjänstliv. Historisk belysning av den svenska kyrkohandboken*, Stockholm 1923, s. 401–432. C. H. Martling, *Svensk liturgihistoria* (Stiftelsen Kyrkovetenskapliga institutets skriftserie 3), Stockholm 1992, s. 329–341.

¹⁰ D. F. Nylund, *Begravningsritualet och begravnings seder i den svensk-lutherska kyrkan*, Eskilstuna 1917, jfr dock den vetenskapliga kritik som denna bok rönt av D. Helander, *Den liturgiska utvecklingen i Sverige under 1800-talet*. 1. *Tillkomsten av 1811 års kyrkohandbok*, Lund 1934, s. 19.

¹¹ P. Edwall, *Döendet, döden och begravningsgudstjänsten*. (Svenska kyrkans gudstjänst. Kyrkliga handlingar. Bilaga 5. SOU 1981:68). Stockholm 1981. Om Sverige, s. 50–55.

”Begravningen – den gemensamma avskedsvägens liturgi” (1990), där han behandlar jordfästningsliturgiernas påskmotiv i ett internationellt perspektiv.¹² Frågor rörande begravning vid suicidium och begravningens privatisering har i ett längre tidsperspektiv behandlats av Hilding Pleijel i boken *Jordfästning i stillhet* (1983).¹³ Likpredikan, som här ligger vid sidan av vårt primära intresse, har för äldre tid blivit förhållandevis väl undersökt ur olika aspekter.¹⁴

Också Anders Bäckström har i en case-study om *Den svenska begravnings-seden* (1992) av idag arbetat med frågor kring jordfästningens privatisering. Han visar hur alltjämt en majoritet av svenska folket använder kyrkans begravningsform, under det att endast en minoritet ger den en kyrklig tydning. Bäckström kallar detta för dess ”inre sekularisering”. Genom att undersöka begravningsnotiser i några dagstidningar gör han viktiga reflexioner rörande de bibelord som ligger till grund för griftetalen.¹⁵ Privatiseringen är också temat för Nils-Arvid Bringéus uppsats ”Vår hållning till

¹² L. Eckerdal, ”Begravningen – den gemensamma avskedsvägens liturgi”. *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 66 (1990), s. 106–115. Cf. O. Bexell, ”På väg till paradiset. En kristens död och begravning i romersk-katolskt och ortodoxt perspektiv”. *Dödens riter*, red. av K. Söderpalm, Göteborg 1994, s. 145–153.

¹³ Den moderna formen för privatiserad begravning ”i stillhet” etableras i början av 1930-talet. H. Pleijel, *Jordfästning i stillhet. Från samhällsstraff till privatceremoni*. (Samlingar och studier till Svenska Kyrkans Historia 45.) Lund 1983, s. 89–91.

¹⁴ Den klassiska introduktionen härom på svenska är kapitlet om ”Pompa funebris och meditatio mortis”, s. 244–277 i C. Fehrman, *Diktaren och döden. Dödsbild och förgängelsetanke i litteraturen från antiken till 1700-talet*, Stockholm 1952, som dock mindre tar upp pastoralteologiska frågeställningar; jfr härtill K. Marelus, *Christeliga leffua och saliga dö. En undersökning av synen och livet och döden i personbeskrivningarna i några av 1600-talets likpredikningar jämförd med vissa av dödsberedelseböckerna*, otr. seminarieuppsats i litt. vetenskap, Uppsala univ, 1974. Ett antal likpredikningar från Åland och Korpo i Åbolands skärgård 1760–1825 har utgivits av M. Buss, *Likpredikningar från 1700- och 1800-talen* (Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo akademi. Meddelanden 2), Åbo 1973. En teologisk analys för likpredikningar tryckta i Finland fram till 1721 lämnas av O. Rimpläinen, *Suomalainen hautauspuhe puhdasoppisuuden aikana* (Suomalisen teologisen kirjallisuus-seuran julkaisuja 88) Jousensuu 1973. En principiell studie utifrån filologisk och retorisk utgångspunkt ges av G. Stenberg, ”Likpredikan, utfärdspredikan, personalia. Ett bidrag till likpredikans genrebeskrivning”, *Språk och Stil* NF 2 (1992), s. 61–75, Stenberg hänför likpredikan till vad han kallar sepulkral retorik. B. Bergner, ”Dygden som levnadskonst. Kvinnliga dygdeideal under stormaktstiden”, *Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, red. av E. Österberg, Stockholm 1997, s. 71–124, har analyserat kvinnoidealet i likpredikningar över kvinnor. – För en regional översikt över genren, se A. Ranius, *Biographia minora. Förteckning över personverser och likpredikningar tryckta i Linköping 1636–1970*, Linköping 1987. För en begränsad tidsperiod finns en bibliografisk förteckning av G. Brandt, *Svenskt homiletiskt bibliotek 1830–1865* (Uppsala universitets årsskrift 1937:11), Uppsala 1937, där avdelningen likpredikningar omfattar s. 98–165. – För ett internationellt perspektiv, se, bland den rikhaltiga tyskspråkiga litteraturen, t.ex. E. Winklar, *Die Leichenpredigt im deutschen Luthertum bis Spener* (Forschungen zur Geschichte und Lehre der Protestantismus 10:34), München 1967. R Lenz, *De mortuis nil nisi bene? Leichenpredigten als multidisziplinäre Quelle unter besonderer Berücksichtigung der Historischen Familienforschung, der Bildungsgeschichte und der Literaturgeschichte*, Sigmaringen 1990 och där a.a.

¹⁵ Texter som framhåller tröst och hopp är de mest frekventa. De har ofta en allmän, transcendentall anknytning till den värld som många s.k. folkreligiösa människor söker. Vissa texter tenderar att förklara den döde för ”salig”. Många texter sätter in döden i det kristna uppståndelseperspektivet, dock utan att tolka detta med alltför tydlig anspelning på den dubbla utgången. A. Bäckström, *Den svenska begravnings-seden. Några data i väntan på en undersökning*. (Religionssociologiska skrifter 3.) Uppsala 1992, s. 6 och 13–18. Undersökningen rör åren 1989–1991. Cf. A. Bäckström ”Döden som pastoral utmaning.” *Svensk kyrkotidning* 89 (1993), s. 20.

döden” i boken *Dödens riter* (1994). Ur ett etnologiskt perspektiv visar han där hur den äldre döds- och sorgesymboliken syftat till att inpräglade budskapet *memento mori*, ”kom ihåg att du skall dö”. Inställningen till döden har förändrats och fått nya uttryck; det är i vår egen samtid, menar Bringéus, inte längre fråga om att tillägna sig en dödsberedskap, utan om en *fuga mortis*, en ”flykt från döden”. Tanken på döden, i synnerhet den som skall drabba en själv, vill man hålla på avstånd.¹⁶

En intressant undersökning har i den religionssociologiska samlingsvolymen *Det religiøse Norge* (1977) gjorts av Per Tangaard, ”Jeg vet meg en søvn...”, som berör också griftetalet.¹⁷ I Danmark har griftetalet behandlats av Eva Meile i en bok om de kyrkliga handlingarna, *For festens skyld* (1990). Hon menar där att griftetalet skall förena tre huvudelement: det rituella, som rör livsvillkor och livsfaser i allmänhet, det förkunnande i egentlig mening, som behandlar Guds kraft till att skapa och upprätthålla, älska, förlåta och låta sin kärlek bära människan i tiden och evigheten och, slutligen, det personliga som rör den dödes levnadsomständigheter.¹⁸

Intresset på svensk mark har huvudsakligen varit inriktat mot begravningsgudstjänstens liturgiska förhållanden och den pastorala kontexten. Redan titeln på Edwalls ovannämnda bok ger syn för sägen: att själva begravningen inte längre bör uppfattas isolerad, utan ses som ett av inslagen i det fortgående pastorala handlandet kring en människas yttersta dagar och död. En god litteraturoversikt över den nyare, svenskspråkiga litteraturen om kasualtalen – och därmed griftetalet – har givits av Hans Andreasson i tidskriften *Tro & liv* 1997.¹⁹ Han visar hur sådana framställningar alltid haft rent praktiska syften för samtiden.

I denna uppsats inriktar vi oss mot ett hittills obeaktat område: griftetalet såsom homiletisk företeelse i ett historiskt perspektiv. Inledningsvis måste därvid också något sägas om likpredikan. Först på så sätt blir griftetalets homiletiska genre klarlagd.

Jordfästningen i hela församlingens närvaro

När man reflekterar över de frågor som begravningens homiletiska moment aktualiserar, är det viktigt att komma ihåg att kyrkliga förrättningar i äldre tid inte, som nu, var tillbakaskjutna till privatlivets sfär. De ägde ofta rum i hela församlingens närvaro och var då sammanfogade med söndagens högmässa. *Cleri comitalis* betänkande 1689 stadgade att begravningar, brudvigs-

¹⁶ N.-A. Bringéus, ”Vår hållning till döden”, *Dödens riter*, red. av K. Söderpalm, Göteborg 1994, s. 30.

¹⁷ P. Tangaard, ”Jeg vet meg en søvn...’ En analyse av dødens plass og dødsritualenes funksjoner i samfundet”. *Det religiøse Norge. Religionsososiologiske artikler* red. af Pål Repstad (Gyldensdals Fakkelt-bøker 388), Oslo 1977, s. 245–276.

¹⁸ E. Meile, ”Begravelsetaler”. *For festens skyld. En bog om de kirkelige handlinger*. København 1990, s. 81–121, här s. 83–88.

¹⁹ H. Andreasson, ”När tillfället är givet – litteratur om kasualtalen”. *Tro & liv* 56 (1997), nr 4, s. 11–18.

lar och barndop som skedde på sön- och helgdagar skulle förrättas efter sammanringningen och före syndabekännelsen så "att den ordinarie gudstjänsten ej må interrumpas".²⁰ De skulle alltså, i så fall, ske fogade till högmässan, men utan att utgöra inskott i dess liturgi. För det fall flera eller, i större församlingar, rent av alla typer av förrättningar kom att äga rum samma söndag, skedde detta enligt vad Wilskman anger i sitt *Ecklesiastikverk* 1781 i en bestämd ordning: (1) nattvardsförhör, (2) skriftermål, (3) begravning, (4) barndop, (5) kyrkotagning, (6) vigsel,²¹ (7) själva högmässan med altartjänster och predikan, (8) likpredikan, (9) brudmässan, (10) kommunionen och (11) gudstjänstens avslutning med välsignelsen.²² Till detta kom emellertid, och det som en verklig "interrumpering" – dvs. som ett avbrott i gudstjänstens naturliga gång och som ett markant inslag i sammanhanget – det synnerligen utdragna uppläsandet av allmänna kungörelser som prästen skulle utföra omedelbart efter högmässopredikan.²³ Det som numera kallas "kyrkliga handlingar" var vid denna tid alltså ingen privatceremoni, utan, tvärtom, en hela församlingens angelägenhet och skedde i dess åsyn. Begravningarna blev, liksom de var under medeltiden, en ständig påminnelse: *memento mori*.²⁴

För att bilda oss en uppfattning om hur begravning och likpredikan i äldre tid utfördes och uppfattades måste de alltså – även om undantag fanns fr.a. i de högre stånden – ses i ett större och sammansatt liturgiskt sammanhang. Det är en del av det som man strävade efter att sammanfoga till en enhetlig församlingsgudstjänst, eller i varje fall församlingssammankomst. Med det utdragna gudstjänstkonglomerat som ovan refererats, är det inte särskilt långsökt att man på överhetskirkans tid fann skäl att stadga, inte blott att ingen fick komma försent till söndagsgudstjänsten, utan också att ingen fick lämna den i förtid "innan densamma med välsignelsen är slutet".²⁵ Vi ser alltså att samma gudstjänstförsamling som förkunnelsemoment samma dag kunde få lyssna till, inte blott skriftermål och högmässopredikan, utan också till en likpredikan.²⁶

²⁰ cit. e. S. Wilskman, *Swea rikes ecclesiastique verk* [...] 1, Örebro 1781, s. 43. Förbudet i KL 1686 18 kap. 2§ att "vid jordefärder och begravningar [...] allenast några få av närmaste släkten, och inge andre, skola bliva brukade och kallade" torde inte avse en inskränkning av jordfästningens offentlighet, utan av dess kostsamhet, vilket framgår av den exemplifiering som sker i den KK 10 sept. 1823 varigenom KL:s förbud upphäves.

²¹ Vi kan notera att i HB 1811 kap. 7 "Om brudvigsel" avslutas med rubriken "Sedan vänder sig prästen åter till altaret och fullföljer gudstjänsten" (kurs. här). Vigseln var infogad i ett större sammanhang.

²² Wilskman op. cit. Om tidpunkten för jordfästningen, cf. Nylund 1917, s. 124–128.

²³ Jag hänvisar här till kap. "Kyrkomötets debatt om kungörelseläsandet i kyrkan" i min ännu opubl. undersökning till allmänna kyrkomötets historia och funktion, *Mellan kyrka och stat*.

²⁴ Likpredikningarna var dödsberedelsepredikningar som utgick från Bibelns *memento mori*-ord. Fehrman 1952, s. 258.

²⁵ Kungl. Maj:ts resolution på prästerskapets besvär 10 mars 1719 §2.

²⁶ Även om det säkerligen förekommit dessförinnan, reglerades kasualtal vid vigsel som en fakultatitiv möjlighet först genom HB 1942, och vid dop genom HB 1986. Om dopets förflyttning från kyrkorummet till andra platser och sedermera åter till kyrkan, se K. Petersson, *Kyrkan, folket och dopet. En studie av barndopet i Svenska kyrkan* (Bibliotheca Theologiae Practicae 35), Lund 1977, s. 143–158 och 174–180. Om döptal, a.a. s. 183.

Griftetalets integrering i begravningsliturgin

Likpredikan hölls alltså inne i kyrkan och från predikstolen. När det under 1700-talet inte var ovanligt med gravsättningar inne i kyrkan, säger det sig självt att hela begravningsgudstjänsten då skedde inomhus.²⁷ När jordfästningen med mullpåkastning och böner eljest alltid var förlagd till kyrkogården, ägde likpredikan rum inne i kyrkan. Det är det mer eller mindre spontana behovet av homiletisk förkunnelse vid graven på kyrkogården som är grogrunden för det särskilda griftetalets framväxt.

Alltifrån Olaus Petris handbok 1529 och fram till införandet av HB 1894 börjar ordningen för "Hur lik skall jordas" med att prästen kastar "tre resor jord på liket" under uttalande av den gängse treledade begravningsformeln "Av jord är du kommen [...]". Att det vid graven skulle förekomma någon homiletisk framställning från prästens sida nämns inte. Efter begravningsbönen ("O allsmäktige och barmhärtige evige Gud, du som för syndens skull har lagt människan det uppå att hon dö måste") skulle graven igenskottas under det att man sjöng en psalm och varefter bibelord lästes.²⁸ Det utvecklades därvid – från början i de högre samhällsskikten – en sed att prästen ibland höll ett tal också vid graven. 1719 blev sådana tal dock förbjudna, eftersom deras förekomst ansågs markera åtskillnad mellan människor. Det skulle räcka med likpredikan, vilken dock borde ske "i korthet och utan pomp". Seden gick dock inte att stävja och när jordfästning och gravsättning ägde rum inne i kyrkan hölls även detta "griftetal" inne i kyrkan varvid prästen stod invid kistan.²⁹ Termen "griftetal" markerar således dess bakgrund, att det är fråga om ett kasualtal, som hållits vid själva griften, och inte en predikan i egentlig mening.³⁰ Våra dagars griftetal är en homiletisk genre som utvecklats fristående från likpredikan, även om dess innehåll naturligtvis influerats därifrån. Kasus är ju detsamma. Griftetalet äger, i både yttre och inre bemärkelse, rum närmare de anhöriga, än vad likpredikan gör.

²⁷ Hårtill se K. O. Lejon, *Gravhållarna i Uppsala Domkyrka och människorna under dem. Ett stycke kultur- och kyrkohistoria*. (Uppsala stifts herdaminne I:3), Uppsala 1997, s. 25–41. Cf. B. Gustafsson, *Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige omkring 1880. En kyrkohistorisk- sociologisk undersökning*. (Samlingar och studier till Svenska Kyrkans Historia 22), Stockholm 1950, s. 172–179.

²⁸ *Een handbock påå swensko* [... 1529], 1915 s. 353. HB 1811, kap. 9. Igenskottningen, åtföljd av psalmsång såsom liturgiskt moment, är således i bruk i varje fall till 1811. Hårtill Rodhe 1923, s. 418f. Hårtill, se den grundläggande framställningen hos L. Hagberg, *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folketro i samband med död och begravning*, s. 398–403. Cf. L. Bondeson, *Seder och bruk vid livets slut*, 1987, s. 77, som här, som ofta eljest, utan referens närmast ordagrant följer Hagbergs framställning s. 401f.

²⁹ Kungl. Maj:s resolution på prästerskapets besvär 10 mars 1719 §23. Cf. S. Bælter, *Historiska Anmärkningar om kyrko-ceremonierna* [...] Stockholm 1762, omnämner, s. 816, "att år 1712 begärde åtskillige, det prästerna ville hålla en lik-sermon vid gravarna, då deras döde i tysthet om aftonen nedsattes". Detta avslogs med hänvisning till att likpredikan förekom. – Gustafsson 1950 har på s. 183–188 ett kapitel om bl.a. griftetal och likpredikan. Hans framställning bygger i stor utsträckning på folkminnesuppteckningar (Luka). När det gäller att för vårt syfte klarlägga liturgi- och homiletikteoretiska distinktioner, blir hans undersökning svåränvänd. Sagesmännens terminologi är för ett sådant ändamål ofta varken initierad eller tydlig och gränserna mellan olika företeelser blir för dem oklara – förf:s frågeställning är en annan.

³⁰ Om "kasualtal" såsom genre, se nedan s. 101; lat. *casus*, "tilldragelse, händelse".

Inte förrän i HBF 1893 omnämns griftetalet i jordfästningsordningen. I en not till den inledande rubriken för begravningsformeln säges där, liksom i HBB 1894 och 1917, med en fakultativ formulering, att "om griftetal hålles, sker detta lämpligast före jordfästningen".³¹ Griftetalet uppfattades alltså ännu inte som en del av själva akten. HBF 1926 är på den punkten ännu tydligare. Där skulle griftetalet ske "lämpligast före gudstjänsten".³² Begravningsformelns ("Av jord är du kommen [...]") koppling till gravens igenskottande har därigenom upplösts och stiliserats till en prästerlig, gränssättande rit. Den har på ett onaturligt sätt frigjorts från gravsättningen.³³

Ännu i HB 1942 har griftetalet behållit sin icke obligatoriska ställning, men nu fått sin plats inne i ritualet; det torde då blivit allmän regel att jordfästningen skedde inne i kyrkan. Då stadgas att jordfästningsakten "där så ske kan" skall börja med psalmsång, varefter prästen uttalar treenighetsformeln. Före den därpå följande begravningsbönen är inskjuten en rubrikrad: "Om griftetal hålles, får detta sin plats här".³⁴ Det är således alltså fråga om ett fakultativt moment.

I Svenska kyrkans nu gällande kyrkohandbok, HB 1986, har griftetalet fått en klart integrerad plats såväl vid den vanliga begravningsgudstjänsten³⁵ som i den särskilda ordningen för begravning av dödfött eller spätt barn och har inte längre fakultativ ställning.³⁶ Nu anges inte någon möjlighet att det skulle kunna utelämnas. 1968 års kyrkohandbokskommitté markerade i sitt betänkande griftetalets integrerade ställning. Efter begravningsgudstjänstens inledning ville man enligt sitt förslag ursprungligen ha en avdelning kallad "Guds ord" med läsning av valda bibeltexter. Detta blev dock inte genomfört i HB 1986, där avdelningen "Bibelläsning", liksom motsvarande i tidigare kyrkohandböcker, är placerad efter begravnings-

³¹ Efter förslag i HBF 1893 införs det i HB 1894, kap 10 "Om jordfästning". Edwall 1981, s. 51, har blott kortfattat berört griftetalet och säger rörande tiden före 1894 utan vidare kommentar att "griftetal har förekommit men tycks inte ha varit vanligt". Bondesson 1987, s. 79, gör, efter HB:s bokstav, gällande dels att griftetalet införs 1894, dels att likpredikan då avskaffas; detta är således inte korrekt.

³² HBF 1926, kap. 10, s. 248. Kurs här.

³³ Eckerdal 1990, s. 109.

³⁴ HB 1942, kap 9 "Jordfästning".

³⁵ Motiveringen till detta i HB nyinförda begrepp, se SOU 1981:65, s. 190f. "Begravning" är den lagtekniska termen ända fram till 1864 års Lag om jordfästning, då KL:s kap. "Om kristlig begravning" upphävs. "Jordfästning" som term för begravning i Svenska kyrkans ordning förekommer tidigast hos Bælter 1762, s. 805, och ersätter i HB 1894 som överskrift den tidigare "Huru lik skall jordas". Härtill Pleijel 1983, s. 94-99. SAOB anger orden som synonyma, SAOB 3A, sp B732, SAOB 13A, sp. J 141. I föreliggande uppsats används begreppen jordfästning och begravning i enlighet härmed synonymt. – Redin 1972 argumenterar för en distinktion mellan begreppen och vill se "jordfästning" enligt de äldre HBB:s ordning som akten vid själva gravsättandet. Den kristna "begravningen" innehåller enligt honom tre moment: processionen från hemmet (bårhuset) till kyrkan, gudstjänsten (mässan) i kyrkan dit stoftet förts, begravningen med mullpåkastning och böner ute på kyrkogården.

³⁶ HB 1986, del I, kap. 4, begravningsgudstjänst I resp. II. Härtill se Svenska kyrkans gudstjänst. 5. Kyrkliga handlingar. [Utg. av] 1968 års kyrkohandbokskommitté. (SOU 1981:65), s. 190-200.

formeln, nu kallad "Överlåtelsen". Kommitténs utgångspunkt var att "bi-belns vittnesbörd om den kristna synen på döden och det eviga livet" skulle vara starkt markerad i begravningsgudstjänsten. Det var griftetalets uppgift att utlägga detta och man fann det då naturligt att talet hade sin plats efter textläsningarna.³⁷

Kyrkohandbokens jordfästningsritual har tidigare således varit avsett att äga rum ute på kyrkogården inför den öppna graven, där kistan redan är nedsatt. "Gravsättning" och "jordfästning" var samma företeelse. När kyrkogårdar i städerna började anläggas långt från kyrkan och förbudet mot gravsättning inne i kyrkan infördes, uppkom bruket att begravningsritualet för "mera bemärkta personer" ändå utfördes inne i kyrkan och med efterföljande procession till gravplatsen. Med förebild från städerna, till följd av social utjämning och att kyrkorna började uppvärmas, blev bruket att förlägga jordfästningsritualet inne i kyrkan allmänt under 1800-talet, även i de fall kyrkogården omgav kyrkan och väderleken var tjanlig.³⁸ Att detta var allmän praxis vid 1890-talets början kan vi sluta oss till av rubrikformuleringarna i HBF 1891, vilka inte längre, som äldre HBB, anger att jordfästningen skall börja "när den döde är nedsatt i graven". Redan HBFF 1854 och 1856 hade nämnt att "jordfästningsakten vid kistan" kunde förenas med altartjänst.³⁹ I dag äger alla begravningsgudstjänster rum inomhus: i kyrkan, ett gravkapell eller krematorium.

I en av begravningsordningarna i HB 1986 sägs att kistan efter jordfästningsakten skall bäras ut till kyrkogården och sänkas i graven, varefter de sörjande tar avsked. Prästen går sedan fram till graven och lyser frid över den bortgångne.⁴⁰ Liturgihistoriskt är detta arrangemang en nyhet. Prästens ord kan utformas fritt, men vi noterar hur HB:s ord avser *den bortgångne* och dennes förhållande i evigheten. Någon bön som rör själva gravplatsen är det inte fråga om.

Det är först med HB 1986 som Svenska kyrkan alltså fått en liturgiskt reglerad och utförd anvisning för gravsättning på kyrkogården i samband med jordfästning i kyrkan. I HB 1942 fanns endast en anvisning om att prästen kunde "bedja någon lämplig bön" ur jordfästningsritualet eller *En liten bönbok* eller "några för tillfället passande psalmsverser". Endast för de fall gravsättningen inte ägde rum i samband med jordfästning "och man vill giva en högtidligare form åt akten", lämnades ett förslag till struktur; något homiletiskt moment ingick inte där.⁴¹ Denna ordning är fullt utbyggd i HB 1986.⁴²

³⁷ SOU 1981:65, s. 196.

³⁸ Gustafsson 1950, s. 172–179. Om jordfästningen i etnologiskt perspektiv, se N.-A. Bringéus, *Livets högtider*, Stockholm 1987, s. 229–234.

³⁹ HBF 1891, kap. 10, s. 143 och 151. HBF 1854, kap. 10, s. 112. HBF 1856, kap. 10, s. 108.

⁴⁰ HB 1986, del 1, kap. 4, begravningsgudstjänst I A. "Prästen går fram till graven och ber följande eller annan slutbön: 'Giv honom, o Herre, din frid och låt ditt eviga + ljus lysa för honom. Amen'". Alternativ I B räknar med avskedstagande inne i kyrkan.

Jordfästning på annan ort än där gravsättningen skall ske, liksom jordfästningsaktens flyttning in i kyrkorummet, kom att driva fram behovet av en liturgiskt utformad gravsättningsordning. Någon homiletisk förkunnelse torde inte äga rum i samband med denna, men det är, vid gravsättning i omedelbar anslutning till jordfästning, alltså som anhörigas och vänners minnestal i regel har sin plats.

Från och med 1917 räknade kyrkohandboken med att jordfästningstjänsten normalt ägde rum inne i kyrkan. I HB 1942 ses det som självklart.⁴³ I HB 1917 infördes att jordfästningen skall kunna vara "förenad med altartjänst" varvid "prästen sjunger eller läser följande bön: 'O Herre Gud! Du som för syndens skull låter människor dö och varda jord igen [...]'", till vilken fogades antifonier.⁴⁴ Denna bön kallades då en smula oegentligt "begravningsmässan" och har i HB 1986 omformulerats och moderniserats; den återfinns där under rubriken "sjungen begravningsbön". Den bön det är fråga om är densamma som HB 1811 anger såsom bön efter likpredikan och att den "kan ock sjungas för altaret, när begravningar ske i kyrkan".⁴⁵ I HB 1894 äger likpredikan, där sådan förekommer, rum mellan Herrens bön och begravningsmässan och avslutas med en till HBF 1854 nyskriven bön: "O Herre Gud himmelske Fader! Du, som icke har skonat din enfödde Son utan givit ut honom för oss alla [...]".⁴⁶

När HB skall ange att likpredikan eller altartjänst kan förekomma, uttrycks i rubrikerna kopplingen till jordfästningsritualet med verbet 'förenas'.⁴⁷ Detta markerar uppenbarligen hur man uppfattar dessa båda inslag som inte organiskt integrerade med den liturgi som uttrycker själva jordfästandet eller begravandet av den bortgångne.

Likpredikan och griftetal är, som framgått, två skilda homiletiska genrer med olika ursprung. Likpredikan från predikstolen är idag ett bruk som, med enstaka undantagsfall, upphört.⁴⁸ Griftetal förekommer i princip vid varje begravningstjänst i Svenska kyrkans ordning.⁴⁹

⁴¹ HB 1942 kap 9, Avd 3. I den 1965 utgivna *Ordning för vissa gudstjänster vilka icke upptagas i Den svenska kyrkohandboken*, "av Konungen medgiven till användning i rikets församlingar", finns ordning för "Nedsättning av urna", men inte gravsättning av kista.

⁴² HB 1986, kap. 4, "Gravsättning utan anslutning till begravningstjänst". Cf. Edwall 1967 s. 13 och Edwall 1981, s. 55.

⁴³ I preambeln till kap. 9 i HB 1942 sägs att "Om jordfästning förrättas å annan plats än i kyrka eller gravkapell, vidtagas nödiga jämkningar i de yttre anordningarna" i liturgin.

⁴⁴ HB 1917, kap 10, HB 1942 kap 9. Här till, se Rodhe 1923, s. 417 och 419f.

⁴⁵ HB 1811, kap. 9.

⁴⁶ HBF 1854, kap. 10, s. 112. HB 1894, kap. 10. D. Helander, *Den liturgiska utvecklingen i Sverige 1811–1894*, Stockholm 1939, s. 570.

⁴⁷ Ännu HB 1917, kap. 10: "Då begravning är förenad med altartjänst avslutas jordfästningsakten vid likkistan med Fader vår; därpå sjunges en kort psalm, varvid prästen träder för altaret [...]". Kurs. här

^{48–49} Not 48 och 49 se nästa sida.

Ordet "griftetal" definieras av *Svenska akademins ordbok* såsom "begravningstal, parentation; numera bl.a. om av officianten vid jordfästning hållen betraktelse".⁵⁰ Homiletikvetenskapligt är dock "parentation" (minnes-tal) inte utan vidare synonymt med den homiletiska genren "griftetal". Ordet "betraktelse" såsom kyrkovetenskaplig definition får uppfattas som en homiletiskt-uppbygglig, muntlig (eller skriftlig) framställning av kortare omfång och ofta uppbyggd utifrån andra retoriska principer än en utförd predikan. Som "griftetal" definierar vi alltså det kasualltal som officianten vid en jordfästning/begravningsgudstjänst håller (oftast) stående invid kistan. "Likpredikan" har en predikans gängse uppbyggnad och längd och äger rum från predikstolen.

2. GRIFTETALETS UPPGIFT

Den fråga vi nu skall ställa gäller *griftetalets innehåll*. Vad bör sägas i ett sådant tal? Vartill syftar det? Hur har man uppfattat dess roll och funktion i Svenska kyrkan? Frågan om vad som *faktiskt har sagts* kan besvaras genom att studera de manuskript eller tryckta tal som finns – det är en annan uppgift än den som nu är aktuell. I stället blir vår fråga denna: Hur har man i den pastoral- och homiletikteoretiska reflexionen i vårt land *uppfattat griftetalets syfte och funktion*? Hur har man i prästutbildningen sökt vara stilbildande? Svaret finner vi genom att undersöka de läroböcker som använts

⁴⁸ Rodhe 1923, s. 421, anför att "likpredikan förekommer nästan aldrig", Brilioth 1939, s. 11, säger att den är "ytterst sällsynt [...]". Men den är dock ingalunda utdöd. Där lämpliga förutsättningar finns bör den brukas och värdas. Den ger tillfälle till en rikare och djupare förkunnselse [...] än vad griftetalet medger". Enligt Edwall 1967, s. 13, "torde [den] numera aldrig förekomma". Några sentida tryckta exempel är K. Johnson, *Likpredikan vid kontraktsposten Johannes E. Perssons jordfästning i Ränneslövs kyrka den 4 maj 1949*, Laholm 1949, I. Myreberg, *Predikan vid f. kyrkoherden Johan Robert Hagners jordfästning* [...] 1960, Färgelanda 1961. Stenberg 1992, s. 74f, säger med ett ej alldeles klart uttryck, att likpredikningar redan under senare delen av 1700-talet övergått "till att vara en genre s.a.s. inom den egna kretsen: liket och likpredikanten tillhör båda kyrkans värld". Detta synes inte stämma. Det går heller inte att avgöra likpredikans frekvens m.m. utifrån förekomsten av tryckta tal. – I Färgelanda pastorat i Karlstads stift var likpredikan förhållandevis vanlig ända till mitten av 1970-talet. Denna begärdes därvid av sorgehuset ifråga, vilket inte nödvändigtvis förutsatte att detta präglades av stark kyrklighet. Att likpredikan skulle förekomma pålystes vid gudstjänsten på söndagen och det var ganska vanligt att mycket kyrksamma människor kom för att lyssna, även om de inte hörde till begravningsgästerna. Då likpredikan förekom, uteslöts griftetalet; i de fall jordfästningen ägde rum i anslutning till söndagens högmässa ersatte högmässopredikan griftetalet. Även i Tengene pastorat, Skara stift, torde likpredikan ha förekommit ännu i mitten på 1960-talet (kh R. Eliasson, brev t. förf. 28.1.1998). Enstaka exempel finns alltjämt, t.ex. i Krokstad, Göteborgs stift; en gång ännu 1997 (upplysn. av kh L. Strömberg). Cf. även *Upsala Nya Tidning* 5.2.1996, s. 25. Fler exempel på reliktförekomster torde kunna uppletas i bygder präglade av gammalkyrklig tradition.

⁴⁹ Vi bortser här från de fall då det ersättes med läsning av "valda bibelord".

⁵⁰ SAOB 10A, sp.906. *Nationalencyklopedins ordbok* har en definition som är alldeles för trubbig för att fungera som en kyrkovetenskaplig definition: "tal vid begravning (högt[idlig stil])". Likaså Å. Jonsson, "Kasualltal och kasualrit", *Tro & liv* 56 (1997), nr 4, s. 3, som diskuterar kasualltalet ur svenskt frikyrkoperspektiv: begravningsgudstjänstens predikan kallas griftetal.

och den homiletikteoretiska litteraturen i övrigt, där frågan varit aktuell. Hur har man där diskuterat griftetalets form och funktion?

I prästutbildningen har därvid under lång tid använts de av Bertil Bexell utgivna båda samlingarna med *Griftetal* ([1-2], 1939 och 1959). De innehåller utarbetade exempel av tillhoppa ett sextiotal författare, vari utgivaren sökt att ur skilda aspekter åstadkomma representativitet. Böckerna innehåller 79 tal av 31 författare resp. 65 tal av 28 författare. Deras målgrupp är prästutbildningen i Svenska kyrkan.⁵¹ Den första samlingen är disponerad i tre huvudavdelningar. Den inleds med "Griftetal med prägel av kyrkoåret". Under rubriken "Griftetal med prägel av omständigheter, förknippade med den avlidnes person" förekommer kasuellt rubricerade tal, med rubriker såsom "Barn", "Ung man, som kom hem sjuk från utlandet", "Femtioårig fader", "Åldrig moder", "Gammal man som dött genom olyckshändelse", "Självspilling" osv. I bokens avdelning "Griftetal av allmän karaktär" har dessa rubricerats efter sin teologiska huvudtanke, t.ex. "Min förlossare lever", "Allenast hos Gud söker min själ sin ro", "Allt trösts Gud". Att likpredikan i slutet på 1930-talet inte hade kommit alldeles ur bruk, visas av att Bexells första griftetalssamling innehåller två exempel på sådan förkunelse.⁵² I sin andra utgåva hade han, vid sidan av kyrkoårstalen, tydligt systematiserat den kasuella avdelningen med underrubriker: "Inför främlingar i Herrens hus", "Föredömen för oss", "En förlorad son", "Inför till synes meningslöst lidande" och "Inför livets obegripliga skickelser". Därtill kom en avdelning med "Starkt personligt färgade griftetal", alla uppenbarligen hämtade ur verkligheten.

1938 utgav Thure Oppenstam en liknande griftetalssamling med titeln *När våra kära gå bort*.⁵³ Boken innehåller 78 griftetal av 33 författare. Talen är grupperade såsom "Allmänna" och "Särskilda"; det är i den senare gruppen som de kasuella talen återfinns.

Tage Bentzer utgav 1973 *Handbok för jordfästningar*, med ritual, musik till prästens sångpartier etc. Den innehåller också 74 griftetal skrivna av honom själv.⁵⁴ Dessa tal är huvudsakligen knutna till kyrkoåret och har grupperats efter evangeliebokens alla söndagar. Endast fem av talen har en klart

⁵¹ *Griftetal* [1] samlade av B. Bexell, Stockholm 1939. *Griftetal* [2] samlade av B. Bexell, Stockholm 1959. Dessa båda samlingar, utgivna med tjugua års mellanrum, har likalydande titel, varför det ligger nära till hands att tro att det blott är olika upplagor av samma bok. Så är inte fallet; 1959 års samling är helt ny och sammanfaller till ingen del med den tidigare. Utg. deklarerar i förordet att boken inte vill visa hur griftetal bör vara, utan hur de kan vara. Syftet är prästutbildningen. "De vilja också för framtida forskare utgöra ett studieobjekt med avseende på nutida kasualtal" - !, a.a. s. 5f. De båda likpredikningar som återges i *Griftetal* [1], 1939, är R. Jansons över domprostinnan Agnes Rexius 1935 och G. Stenvalls över biskopinnan Hedvig Stadener 1936.

⁵² Boken innehåller dessutom ett Tal vid invigning av kyrkogård och Några böner att använda i sorgehus.

⁵³ *När våra kära gå bort. Griftetal av präster i Svenska kyrkan*, samlade och utg. av T. Oppenstam. Uddevalla 1938. Boken innehåller ingen principiell framställning om griftetalets innehåll och syfte.

⁵⁴ T. Bentzer, *Handbok för jordfästningar jämte utkast till griftetal*, Lund 1973.

kasuell rubricering. Bentzers strävan att koppla griftetalen till kyrkoåret är tydlig också därigenom att krysshänvisningar mellan olika dagar förekommer. Boken ger också flera exempel på likpredikningar.

I Kerstin Lindqvists och Lars Sverkströms *Handbok för begravning* (1987) återges 35 griftetal av tretton författare. Grupperingen är densamma som i Oppenstams samling: kyrkoårsanknytning och "särskilda tillfällen". I den senare kategorin återfinns två huvudtyper av griftetal: dels pastoralt s.k. "svåra fall", dvs. suicidium eller död efter "missbruk", dels dödsfall "efter långt liv" och "när någon i tron gått bort".⁵⁵

• 1997 utgavs ännu en griftetalssamling på svenska. Under rubriken *Aldrig mindre än hopp* har Catharina Segerbank samlat 51 griftetal av fyra författare.⁵⁶ Här är kyrkoårsanknytningen mycket tydlig. 46 av talen är kopplade till en speciell söndag. De övriga talen för "Speciella tillfällen" rör s.k. svåra fall såsom suicidium, trafikolycka och mord; ett tal gäller dödfött barn.⁵⁷ De speciella tillfällen det blir fråga om, rör således dödsättet. Kasus såsom "äldrig fader", "främling i Herrens hus", "trogen kyrkokristen" etc., finns nu inte längre med, även om en närläsning av bokens griftetal kan ge något sådant exempel. Liksom Bexells samlingar är syftet med Segerbanks bok att ge griftetalande präster "inspiration och stimulans" för sin uppgift.⁵⁸

Av dessa griftetalssamlingar är det endast Bexells andra volym som blivit föremål för innehållslig analys. Pehr Edwall har i en diskussion om jordfästningsritualet i årsboken *Svenskt gudstjänstliv* (1967) gjort en kort översikt av de motivkretsar som präglar de däri publicerade talen.⁵⁹ Vad gäller nutida griftetal, hänvisar jag till Jan-Olof Aggedals pågående arbete i ämnet kyrko- och samfundsvetenskap vid Lunds universitet, där han utifrån ett insamlat material analyserar svensk griftetalsförkunnelse, så som den förekom år 1997. Den uppgift vi ställt oss i denna uppsats är inte att utifrån ett antal griftetal analysera vad som faktiskt sagts, utan i stället att, genom att analysera några homiletikteoretiska framställningar, klarlägga hur man under 1800- och 1900-talen i den pastoralteologiska diskussionen i vårt land uppfattat griftetalets syfte och funktion. Vilken är dess uppgift? Framför allt skall vi intressera oss för vad de blivande prästerna i Svenska kyrkan fått lära sig i sin prästutbildning. Det är därför några homiletikteoretiska arbeten vi nu skall granska.

⁵⁵ *Handbok för begravning* 1987.

⁵⁶ *Aldrig mindre än hopp. Griftetal*, red. C. Segerbank, Lund 1997. De övriga författarna är Anders Ström, Tomas Svensson och Heidi Sydmark. Cf. härtill J.-O. Aggedal, "Kyrkoårsanknutna griftetal", *Svensk kyrkotidning* 93 (1997), s. 566–567.

⁵⁷ Till frågan om jordfästning av dödfött barn, cf. A. Andersson Wretmark *Perinatal Death as a Pastoral Problem* (Bibliotheca Theologiae Practicae 50), Stockholm 1993, s. 231–269

⁵⁸ *Aldrig mindre än hopp* 1997, s. 9. Cf. *Griftetal* [2] utg av B. Bexell, 1959, s. 7.

⁵⁹ P. Edwall, "Nytt jordfästningsritual?" *Svensk gudstjänstliv. Årsbok* [...] 42 (1967), s. 14f.

Människans eskatologiska hopp "under evangelisk synpunkt"

Litteraturen om griftetalets teori under 1800-talet är inte särskilt omfattande; genren var då ännu inte officiellt etablerad i kyrkohandbokens rubriker.⁶⁰ 1846 utkom *Evangelisk homiletik*, en svensk översättning av württembergpietisten Christian Palmers *Evangelische Homiletik* (1842).⁶¹ Här behandlas jordfästningsförkunnelsen i kapitlet om "De heliga handlingarne". Vad skall sägas vid en begravning? Palmer sammanfattar sitt svar: "Vid gravarna gäller det att avlägga en bekännelse". Uppgiften är att förkunna det kristna hoppet. Det är därvid nödvändigt att anknyta till förhållanden kring den dödes person och liv: "Vi skole även bekänna vad den hädangångne var för oss".⁶²

Kasualgudstjänsten är till sina liturgiska delar "rent objektiv": begravningsliturgin är "oföränderligt densamma" och har samma budskap, vem det än är som jordfästs. Palmer markerar hur akten ändå skall genomföras i "en för varje gång personligt modifierad form". Denna modifiering sker genom kasualtalet.⁶³ Men prästen framträder i sitt ämbete, alltså som "predikant, inte enskild familjevän, icke lovtalare, icke domare".⁶⁴ Det är kyrkan som talar i griftetalet. ¶
o

Det för Palmer naturliga är att jordfästningen förrättas av den präst som haft själavårdskontakt med den avlidne. "Normaltillståndet är [...] att alla dessa [kyrkliga] handlingar [...] förrättas av biktfadern."⁶⁵ Det är denne som kan göra de rätta avvägningarna mellan "det allmänna Guds ord och en enskild kasus". Dessa båda moment skall enligt Palmer integreras i varandra och han finner det, rent ut, vara "ett homiletiskt fel", om endera momentet

⁶⁰ S. Ödmanns lärobok *Anvisning till ett Christligt predikosätt*, Uppsala 1807, utgavs för att användas vid pastoralseminariets praktiska prästutbildning, men berör inte kasualtalet. Det gör inte heller J. Möllers klassiska *Afhandling om et Rätt Prediko-sätt, upgifwande de Grunder hwarefter så väl Predikningar böra författas och hållas som riktiga omdömen deröfwer fallas*, Stockholm 1779. För en översikt över den svenska predikoteoretiska litteraturen, se Lizell 1920, s. 191–198. En flitigt läst pastoraltelogisk handledning, ännu under senare delen av 1800-talet använd i prästutbildningen (härtill Lizell 1920, s. 186 och E. Vikström, *Ortomisk applikation. Bibelordets tillämpning och delning enligt den konservativa pietismens predikoteori*, Acta Academiæ Aboensis A:48:2, Åbo 1974, s. 28–31), var också E. Pontoppidan, *Collegium pastorale practicum, innehållande undervisning, varning, råd och uppmuntran för dem som antingen bereda sig till det heliga predikoembetet eller ock allaredan lefva uti det samma, efter Guds ord på det tydligaste och allvarligaste framställt*. Den utkom i Danmark 1765 spreds fr.a. i sin andra sv. uppl. 1784, 4:e uppl. 1866, senaste sv. uppl. 1981. Här behandlas likpredikan, men inte griftetalet. Skälet härtill är således att detta ännu inte vuxit fram som en självständig *homiletisk* genre av den omfattningen att den ansågs nödvändig att behandla i den homiletiska litteraturen.

⁶¹ C. Palmer, *Evangelisk homiletik*. Öfvers. af P. G. Ahnfelt, Stockholm 1846, 3 uppl. 1878, vilken nedan citeras. Förordet i bokens sv. övers. var författat av Ebbe Gustaf Bring, några år senare prof. i pastoraltologi vid Lunds universitet och nydanare av den praktiska prästutbildningen där, senare biskop i Linköping. Christian Palmer (1811–1875) var professor i evangelisk teologi i Tübingen. Om honom, se Th. Schott, „Christian David Friedrich Palmer“, *Allgemeine Deutsche Biographie* 25, 1887, s. 104–110. Om hans bok, se Lizell 1920, s. 192ff.

⁶² Palmer 1879, s. 295.

⁶³ Palmer 1879, s. 291.

⁶⁴ Palmer 1879, s. 293.

⁶⁵ Palmer 1879, s. 291.

sätts åsido. "Det allmänna måste bekräfta sig i och genom detta enskilda, men det enskilda tydas, helgas och förklaras genom det allmänna." Ett griftetal kan homiletiskt byggas upp med anknytning till den avlidnes levnadslöpp, men det måste då "vara så impregnerat med och mättat av evangeliska tankar, av bibliskt allmän sanning, att det blir ett evangeliskt tal och ingen blott biografi". För Palmer är det därför endast sådana personliga förhållanden som har värde för "den kristliga betraktelsen" eller kan "ställa sig under någon evangelisk synpunkt" som hör hemma i ett griftetal. Talet skall alltså vara uppbyggligt för åhörarna. När präster "försyndar sig" på denna punkt, är det inte bara ett brott mot en homiletisk grundregel, utan också "emot takt och smak". Likpredikan och griftetal kan här fungera olika. De är uppbyggda efter samma homiletiska princip, men talet kan, enligt Palmers mening, tillåtas ha en mer personlig prägel än en predikan.⁶⁶

Griftetalet skall varken lovprisa eller fördöma. Det är inte fråga om att anvisa den döde en plats i himmelen "som om vi hade något att styra och beställa där". Talet skall vara lågmält i sina utsagor om det mänskliga och inte räkna upp en mängd fakta. Det är inte fråga om att "utställa liksom ett signalement".⁶⁷ Det räcker med att antyda det karaktäristiska så pass mycket, att de anhöriga känner igen den bortgångne i det som sägs. Med Palmers grundhållning blir uppgiften svår i det fall jordfästningen gäller det han kallar "en dålig människa". Med en fyndig formulering markerar han att en karaktärlös människa inte behöver karaktäriseras. I sådana fall kan man stanna vid "det allmänna", sådant som övergripande kan relateras till kasus. Griftetal i svåra fall skall inte präglas av dom, utan av medlidande. Vid t.ex. en "drinkares" eller uppenbart elak människas grav får prästen emellertid inte framstå som den som blundar för sanningen, eller som den som inte vet det alla andra så väl känner. "I de svåraste fall av detta slag" menar Palmer att något griftetal i egentlig mening inte skall hållas, utan att det då skall formas till en bön. En bön om förlåtelse och nåd förenar i sig kravet på sanning och kärlek.⁶⁸

Sorgen, även den djupaste och svåraste, öppnar människan för evangeliet, men prästen har inte till "uppgift att bortjaga smärtan". Den är sänd av Gud och har ett syfte. "Det skall göra ont; men evangelium är det, som kan meddela smärtan en helgande luttrande kraft." Här finner Palmer griftetalets uppgift. Han menar att det är vid en anhörigs grav som en människa, kanske för enda gången i livet, är lyhörd och öppen för evangeliet. Då skall hon också få möta det. "Låter predikanten detta ögonblick obegagnat försvinna, så ådrager han sig en ganska stor skuld", säger han.⁶⁹

⁶⁶ Palmer 1879, s. 294f. Palmer talar om "kasualtalet". Hans bok utkom vid den tid då griftetalet börjar finna sin homiletiska form.

⁶⁷ Palmer 1879, s. 296. – "Siffror, namn m.m." hör hemma i en tryckt levnadsbeskrivning, men inte i "det levande talet", Palmer 1879, s. 295.

⁶⁸ Palmer 1879, s. 296f.

⁶⁹ Citatet fortsätter: "och vi hava, helst om denna funktion mycket ofta förnyas, att taga oss väl i akt, att likpredikan icke bliver ett predikolik". Palmer 1879, s. 299. Palmers kursiv.

Kasus i fokus

En lärobok för blivande präster, vilken på ett principiellt plan behandlar de homiletikteoretiska frågorna, är den tyske teologiprofessorn Gustav Baur *Grundzüge der Homiletik* (1848). Den utgavs i svensk översättning 1878 med titeln *Grunddragen till homiletiken*.⁷⁰ I ett kortfattat "Bihang" till bokens huvudtext om högmässopredikan, behandlas där även "kasualpredikan och kasualtalet". Författaren diskuterar dock inte explicit de olika typer av tal som förekom, och därvid heller inte griftetalet såsom sådant. Några av de principiella reflexionerna finns emellertid anledning att för vårt sammanhang lyfta fram.

Kasualtalet skiljer sig enligt Baur från predikan på en rad punkter: Redan i det yttre är det fråga om skilda omständigheter, eftersom talet framföres, inte från predikstolen, utan "från altaret, på kyrkogården, i husen o.s.v.". ⁷¹ Prästen befinner sig således på den plats där anknytningen till kasus finns. I predikan är den allmänna trossanningen den huvudsak från vilken utläggningen går vidare mot de konkreta enskildheterna i applikationen.⁷² Kasualtalet är uppbyggt på motsatt sätt: det skall utgå från det särskilda fallet, kasus, och därifrån utvecklas mot trons övergripande eller allmänna sanningar.⁷³ Det är för Baur alltså fråga om en induktivt uppbyggd förkunnelseform.⁷⁴

Kasualtalet förutsätter, enligt hans mening, att den kristna tron finns bland dem som lyssnar. Det har därmed inte en evangeliserande eller omedelbart övertygande funktion; syftet är att på ett klagörande och begripligt sätt koppla samman det yttre kasus med den trons inre värld som redan finns hos åhöraren. Predikan och kasualtalet har alltså olika utgångspunkt. En predikan har sitt centrum i bibeltexten och den tematiska utläggningen av denna. Kasualtalet är orienterat utifrån kasus – det är detta som skall belysas och få sin kristna kontextualisering. Kasus träder i bibeltextens ställe. Baur står här i klart beroende av Friedrich Schleiermacher som eftertryckligt markerat, att det är kasus som skall tolkas och utläggas i ett kasualtal och att det därför inte behövdes någon särskild bibeltext som utgångspunkt; "man lägger då tvång på sig".⁷⁵ För Baur blir talets syfte att lära församlingen "att hänföra den konkreta ändligheten till den kristna trons allmänna sanning", dvs. att med varandra förbinda och med en övergri-

⁷⁰ Gustav Baur (1816–1889) var professor i praktisk teologi i Leipzig och direktor för Predigercollegium där. Om honom, se A. C. Achelis, „Gustav Baur“, *Allgemeine Deutsche Biographie* 46, 1902, s. 266–270. Hans *Grundzüge der Homiletik* utkom 1848 och översattes 1878 till svenska av A. Neander. För sammanhanget, se Lizell 1920, s. 191f.

⁷¹ Baur 1878, s. 196.

⁷² Baur uppfattar predikans syfte som varken undervisning eller omvändelse, utan kristlig uppbyggelse. Härmed förstår han "strävan att grunda människans hela känsla, tanke, viljande och görande på den grund som redan är lagd för hennes kristna tro". Baur 1878, s. 83.

⁷³ Kasualtalet skall lära församlingen "att hänföra den konkreta ändligheten till den kristna trons eviga, allmänna sanning". Baur 1878, s. 197.

⁷⁴ Cf. härtill t.ex. F. Craddock, *Preaching*. Nashville 1985. R. Eldebo, *Konsten att predika*, Stockholm 1995, s. 61–66.

pande kristen verklighetsuppfattning integrera de aktuella och kanske nu omtumlande livsförhållanden som vi i vårt homiletikteoretiska sammanhang kallar kasus.⁷⁶ Det blir därför, menar han, en lika stor missuppfattning av kasualtalets uppgift och möjlighet, om det "alls icke förmår höja sig över den särskilda tilldragelsen" som när prästen, "som ännu oftare förekommer", så håller sig till det allmänna, att det konkreta kasus inte blir berört.⁷⁷

Kasualtalet är befriat från de formella och retoriska regler som gäller för en predikans uppbyggnad och framförande. Det skall, med vår nutida terminologi, mera vara en "betraktelse" än en fullt utförd predikan. För griftetalets vidkommande innebär detta alltså att det skall ta sin utgångspunkt i det konkreta dödsfallets omständigheter, men att det därifrån på ett retoriskt lågmält sätt skall föra lyssnaren vidare till en förståelse av vad detta innebär i ett vidare sammanhang.⁷⁸ Baur menar alltså att griftetalets syfte är att, på ett pastoralt visligt sätt, göra kyrkans teologiska tolkning av de närvarandes aktuella situation och förhållanden, när en viss bestämd, för dem välkänd, människa avlidit.

Kasuell frälsningsförkunnelse

Den förste homiletiker i vårt land som mera utförligt diskuterar griftetalets teori och funktion är Oscar Quensel i den klassiska läroboken *Homiletik* (1 uppl. 1894, 3 uppl. 1910).⁷⁹ Framställningen ingår i bokens avsnitt om "Kasualtalets metod". Författaren tar explicit avstånd från likpredikan såsom genre: dess kasus är högmässan. Den anhopning av förrättningar, kopplade till högmässan, som här fanns i åtanke har ovan diskuterats. Likpredikan är enligt Quensel därtill så lång, att "de många orden" avleder åhöraren från "den hälsosamma tanken på dödens omedelbara närhet".⁸⁰ Sannolikt är det så, att det tydliga avståndstagandet från likpredikan som kommit till uttryck i Quensels lärobok för blivande präster, bidragit till att påskynda lik-

⁷⁵ G. Baur, *Grunddragen till homiletiken*. Öfvers. af A. Neander. Stockholm 1878, s. 197. „Der Text ist in der Handlung, und da diese einen schriftmäßigen Grund hat, so bedarf es nicht eines besondern Textes. Hat nun die Rede des Geistlichen einen allgemeinen Charakter: so ist der Text ganz überflüssig.“ F. Schleiermacher, *Die praktische Theologie nach den Grundsätze der evangelischen Kirche* (Fr. Schleiermachers *Sämliche Werke*. 1. *Zur Theologie*. 13) Berlin 1850, s. 325.

⁷⁶ "Och då det i predikan fordrades, att predikanten icke alltför mycket skulle hålla sig till det allmänna af sin abstrakta sanning, utan tillämpa den på livets särskilda förhållanden, så fordras däremot av kasualtalet, att det lär församlingen att hänföra den konkreta ändligheten till den kristna trons allmänna, eviga sanning." Baur 1878, s. 197.

⁷⁷ Baur 1878, s. 198.

⁷⁸ Baur 1878, s. 197.

⁷⁹ Oscar Quensel (1845–1915) var professor i praktisk teologi vid Uppsala universitet 1886–1910. Om honom; se L.-O. Skoglund & A. Tjerneld, "Quensel", *Svenskt biografiskt lexikon* 29, 1997, s. 553f, samt Å. Andrén, "Kyrkovetenskap ur uppsalaperspektiv. En vetenskapshistorisk introduktion", *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer. En vetenskapsteoretisk översikt* utg. av O. Bexell, Lund 1996, s. 16.

⁸⁰ Quensel 1894, s. 326.

predikans försvinnande. För Quensel utgjorde griftetalets enkelhet och korthet en möjlighet för prästen att nå fram till de sörjande, vilket den längre predikan saknade.

För att skilja det från predikogenren, definierar Quensel ett "griftetal" såsom "evangelisk frälsningsförkunnelse i anledning av en viss kasus inom församlingen". Om predikans innehåll bestäms av "församlingens liv i dess allsidiga totalitet", är det i kasualtalet fråga om "blott en viss dess yttring (*casus*)".⁸¹ Det är fråga om en särskild händelse inom församlingen som görs "till föremål för kulturell firning". När en församlingsmedlem avlidit, skulle det i och för sig kunna räcka med "blotta gravläggningen", men församlingen har också ett behov av att uttrycka saknaden och bekänna sitt evighetshopp.⁸² Därför skall griftetalet, liksom alla kasualtal, ha sin plats som inledning till själva förrättningen i fråga. Det hör inte hemma inom ritualens ram, utan skall ställas "i spetsen för hela akten"⁸³ – likpredikan ägde ju på motsvarande sätt rum, inte som ett inskott i, utan *efter*, jordfästningen. Talet skall alltså, enligt Quensel, redan från början ge den för tillfället lämpade tolkningen av vad som kommer att ske och det skall knyta samman kasus med gudstjänstens formspråk. Griftetalet blir jordfästningsaktens för varje enskild situation individuellt utformade kerygmatiska tydning.

När Quensel diskuterar kasualtalets funktion på ett övergripande plan, framhåller han hur dess koppling till kasus medger en annan inriktning och formell konstruktion än predikan. Det är inte fråga om ett "direkt läroföredrag", en bibelutläggning eller något som skall syfta till att allsidigt uppbygga hela församlingen. "I stället gäller det att väcka och helga och fördjupa den stämning, som i detta enskilda fall bör råda, att rikta den mot det eviga, framlocka handlingens evighetssida och därmed stämma till andakt, tillbedjan o.s.v." Om vigseltalet därvid skall gå i "firande riktning", är griftetalets uppgift att "förinnerliga".⁸⁴ Det tycks för Quensel innebära att de anhörigas uttryck för sorg skall sättas in i sitt kristna sammanhang och saknaden efter den bortgångne ses i ett evighetsperspektiv.

För Quensel är det självklart att jordfästningen inte är de anhörigas "privatsak". Det är fråga om en gudstjänst som uttrycker "församlingens ställning till det timade dödsfallet. Den är det firande uttrycket för församlingens tro och hopp, att hennes gemenskap med sina i Kristo avlidna lemmar ännu i döden äger bestånd".⁸⁵ Griftetalet skall varken vara alltför övergripande eller alltför personligt. Att endast på ett *allmänt plan* tala om döden är inte griftetalets uppgift, menar han. Det är något som sker och har sin plats begravningsliturgins böner och textläsningar och det skall förekomma i den vanliga predikan. Griftetalet skall i stället å ena sidan lyfta fram den särskilda "lärdom av just *detta* liv och just *denna* dödsbädd". I kasus konkre-

⁸¹ Quensel 1894, s. 311.

⁸² Quensel 1894, s. 312.

⁸³ Quensel 1894, s. 327.

⁸⁴ Quensel 1894, s. 313.

⁸⁵ Quensel 1894, s. 324. Quensel kursiverar den senare meningen.

tion finns en svårighet för prästen. I de fall det gäller en bortgången människa som låtit sitt liv och sin dödsbädd präglas av den kristna tron, är det många lärdomar som kan ligga nära till hands att dra. Men när det inte varit fråga om sådana klara omständigheter, eller om deras raka motsats, blir uppgiften svår. "Den omutliga *sanningen*, bruten genom den kristliga *kärleken* blive vår vägledare!", utbrister han, "Och dock ej 'många ord'. Den verkliga predikanten bör här först och sist vara döden själv."⁸⁶ I de extremaste fallen – "när den dödes liv så djupt burit syndens och lastens prägel, att dessa med omisskännlig skrift skrivit sin egen dom" – bör något griftetal inte förekomma. Utan att tumma på sanningskravet blir det i sådana fall omöjligt att undvika att komma in på frågan om den bortgångnes ställning inför den yttersta domen. "Men det ordet vilar ju icke i vår, utan i en annans hand", säger Quensel. Tystnaden skall i sådana fall få vara talande, mänskliga ord räcker inte.⁸⁷

Å andra sidan, och som en konsekvens av tanken på jordfästningen som en församlingens gudstjänst, markerar Quensel att griftetalet inte skall vara alltför direkt och markerat riktat till de anhöriga. Det har alltså inte en kondolerande funktion och det är inte fråga om att just då framföra ett personligt "trösteord": "Det enskilda hjärtetsåret må icke offentligen vidröras".⁸⁸ Griftetalet skall alltså utifrån det inträffade dödsfallet ge de efterlevande en kristen undervisning om döden och evighetsfrågorna och därmed bli ett led i en *ars moriendi*, bearbetningen av frågor som ytterst rör deras egen förestående bortgång.

Själavårdsperspektiv

I sin välkända bok *Predikans historia* berör Yngve Brilioth inte griftetalet och blott i förbigående likpredikan.⁸⁹ I den första volymen av Bertil Bexells utgivna *Griftetal* (1939) har han emellertid skrivit en inledning med kortfattade överväganden om griftetalets innehåll och gestaltning.⁹⁰

För Brilioth är griftetalet inget obligatorium. Att prästen före jordfäst-

⁸⁶ Quensel 1894, s. 325. Dennes kursiv. – Det må här anföras en uppgift rörande den nutida västsvenska, gammalkyrkliga traditionen. P. D. Lindeberg, *På fädrens vis. Gammal kyrkosed i nutida kyrkobygd*, Göteborg 1981, är ett reportage från kyrkolivet i Solberga i Bohuslän och bl.a. en jordfästning. "I sitt griftetal berörde han [prästen] inte med ett ord den döde. Inte heller under mullpåkastningen. [...] Det var Guds ord om dödens allvar och evighetens hopp. Där fanns inga avvikelser från temat. Allt riktat till de efterlevande. [...] Minnesorden kommer under samkvämet efteråt." A.a. s. 31.

⁸⁷ Quensel 1894, s. 325. Han motiverar här med en hänvisning till 1 Tim. 5:24 och Joh. 5:27.

⁸⁸ Quensel 1894, s. 326.

⁸⁹ Y. Brilioth, *Predikans historia*, 1945, s. 185. Brilioth (1891–1959) var professor i praktisk teologi och ledare för det praktisk-teologiska övningsinstitutet i Lund och sist ärkebiskop. Om honom, se Yngve Brilioth – *historiker teolog, kyrkoledare*, red. av O. Bexell, Skellefteå 1997. – Vt 1933 föreläste homiletikläraren Algot Anderberg i Uppsala över Paul. M. Bulls bok *Lectures on Preaching and Sermon Construction*, London 1927 (Upps. univ. katalog vt 1933, s. 7). Inte heller denna bok behandlar dock kasualtalen.

⁹⁰ Brilioth 1939, s. 7–14.

ningen håller ett tal, beskriver han som en ”sedvänja” som inte får göras till ny lag och han ifrågasätter om ett sådant tal bör förekomma vid varje begravningsakt. Utan att vilja göra en allmän rekommendation om saken, erinrar Brilioth om att Nathan Söderblom på äldre dagar inte längre höll griftetal, utan på dess plats istället gav ”utförliga, ofta sinnrikt sammanfogade bibelcitater”.⁹¹

Till griftetalets uppgift hör, menar Brilioth, att ”bringa ordets tröst i denna särskilda casus, det skall avlyssna denna skickelse dess budskap”.⁹² Det inträffade dödsfallet skall alltså inte uppfattas som bokstavligen meningslöst utan kan i kristet perspektiv tillföra något för de efterlevande. Som själavårdare skall prästen söka utröna detta och markera det i sitt tal.

För Schleiermachers griftetal utan bibelord som text står Brilioth främmande. Varje griftetal skall vara förankrat i Bibeln och skall till någon del vara verklig textutläggning. Han varnar för ett sådant textval som tvingar prästen att på ett ”våldsamt” sätt lösgöra bibelversen ur dess sammanhang och som tvingar honom till mer eller mindre halsbrytande exegetik. Det valda bibelordet får inte tvingas att bli ”bärare av främmande tankar” endast för att homiletiskt gå ihop med kasus. Griftetalets uppgift är, enligt Brilioth, att ”förkunna evangeliet, till undervisning, tröst och väckelse”.⁹³ Döden som dess kasus fordrar särskild känslighet hos förkunnaren, men möts av särskild lyhörddhet hos lyssnaren.⁹⁴

Kasuell bibelutläggning

I den andra av Bertil Bexell utgivna samlingen med griftetal (1959) är det Elis Malmeström, som, under rubriken ”Det ansvarsfulla uppdraget”, skriver inledningen.⁹⁵ ”Något väsentligt, hämtat direkt ur Guds ord, måste sägas vid varje kista”, säger han. Om så inte sker, förlorar griftetalet mening och substans. Det som sist och slutligen skall komma till uttryck är Guds ”eviga frälsningsvilja”. Malmeström anknyter till Brilioths nyss refererade tankar om valet av bibelord. Tendensen att ”stympta ett bibelord” för att få fram en

⁹¹ Brilioth 1939, s. 11. Härtill S. Runestam, ”Om Nathan Söderbloms manuskriptsamling”. *Svensk missionstidskrift* 86 (1998), s. 76f. S. Estborn, *Under Guds grepp. En studie i Nathan Söderbloms förkunnelse*, Stockholm 1944, går medvetet förbi ”vigsel- och begravningstal”, a.a. s. 6.

⁹² Brilioth 1939, s. 13. Av Brilioths framställning framgår att det är ”Ordet” såsom nådemedel han avser. Cf. H. Asmussen, *Die Seelsorge. Ein praktisches Handbuch über Seelsorge und Seelenführung* (Pfarrbücherei für Amt und Unterweisung 1). München 1935, s. 175–178. Asmussen (1898–1968) grundade Kirchliche Hochschule i Berlin och blev senare prost i Kiel; han var under kriget en av förgrundsgestalterna i den tyska bekännelsekyrkan.

⁹³ Brilioth 1939, s. 14. Cf. W. Trillhaas, *Evangelische Predigtlehre* (Pfarrbücherei für Amt und Unterweisung 4), München 1935, s. 159. Wolfgang Trillhaas (1905–95) var professor i systematisk teologi i Göttingen. Hans lärobok spreds i många upplagor. Om honom, se W von Kloeder, „Wolfgang Trillhaas“, *Biographisch-bibliographisch Kirchenlexikon* 12, 1997, sp. 488–494.

⁹⁴ ”Måhända skall det behåga Ordets Herre att välsigna prästens fattiga ord så att genom dem döden får bli en livets härold.” Brilioth 1939, s. 14.

⁹⁵ Elis Malmeström (1895–1977) var biskop i Växjö. Om honom, se O. Bexell, ”Elis Malmeström”, *Svenskt biografiskt lexikon* 24, 1984, s. 758–766.

enda tanke löstryckt från dess sammanhang vill Malmeström motverka. Som exempel nämner han hur det är omöjligt att utifrån kasus tala om "tjänarskap", utan att samtidigt beröra det nödvändiga i att vara trogen mot det av Gud givna uppdraget; varje människa har ett gudomligt givet förvaltar-skapsuppdrag.⁹⁶

För Malmeström är griftetalet således primärt en bibelutläggning. Den personkasuella anknytningen vill han principiellt begränsa. Den bör ske i korthet "och närmast i form av en erinran om den förlust – måhända – eller saknad" som dödsfallet innebär. I det sammanhanget kan mänskliga känslor få komma till uttryck. "Vad som då talas, bör talas om en människa inför människor" och ett tack kan få komma till uttryck. Men detta tack skall riktas till Gud. I de formuleringar Malmeström här använder, möter vi för första gången möjligheten att ge griftetalet kondolerande funktion. I "en enkel och personlig och om möjligt otvungen form" kan griftetalet vända sig direkt till de sörjande för att ge konkret tröst.⁹⁷

Som alla de teoretiker kring griftetalets homiletiska grepp som vi tidigare mött, diskuterar Malmeström sammankopplingen mellan text och kasus. I sin korta framställning understryker han att varje jordfästning rör en unik och konkret situation. Många gånger är denna dock av den arten att den inte går att uttryckligen beröra. Den rekommendation han därvid ger, är att prästen skall "blott taga sikte på den" och tala "utifrån" kasus. Lyssnarens lyhördhet i situationen motiverar för Malmeström att det med "vishet och takt" går att göra blott antydningar och ändå ställa in griftetalet mitt i det kasuella sammanhanget.⁹⁸

Trösta, lära, förmana och varna

Ordsammanställningen ovan är hämtad från den bön som i HB 1942 skulle läsas från predikstolen omedelbart efter predikan: "Lovad vare Gud och välsignad i evighet, som med sitt ord tröstar, lär, förmanar och varnar oss [...]".⁹⁹ Det kan sättas som sammanfattning på G. A. Danells syn på griftetalets syfte och funktion. I en uppsats med rubriken "Jordfästningstalen – själavård eller sömnmedel?" (1959) diskuterar han griftetalets uppgift fr. a. inför kyrkoovana begravningsgäster.¹⁰⁰

Jordfästningen är den akt av vördnad då "den döda kroppen viges till den sista vilan och överlämnas åt jorden, varifrån den en gång kommit", säger

⁹⁶ E. Malmeström, "Det ansvarsfulla uppdraget. Inledningsord." *Griftetal* [2] samlade av B. Bexell, Stockholm 1959, s. 11.

⁹⁷ Malmeström 1959, s. 11.

⁹⁸ Malmeström 1959, s. 10.

⁹⁹ Om denna se E. Leufvén, *Svenska högmässoritualer 1789–1811*, Uppsala 1919, s. 51ff.

¹⁰⁰ G. A. Danell, "Jordfästningstalen – själavård eller sömnmedel?" *Svensk pastoraltidskrift* 1 (1959), nr 43, s. 5–7. Danell (f. 1908) var domprost i Växjö. Om honom som homilet, se B. Larsson, *Människa och text. Effekter av människosynen i textdominerad och åhörarorienterad svensk 1900-talsförkunelse*. Lund 1977.

han. Jordfästningen har ingenting att göra "med själens öde efter döden". Griftetalets föremål blir därför inte den döde, utan de efterlevande och närvarande. När griftetalet berör den dödes omständigheter, skall det ske blott "för de levandes skull". Dess innehåll bör därför i förstone vara döden och det eviga livet, varvid prästen inte "i förment grannlaghet" får underlåta att tala om den dubbla utgången. Utan skräckmåleri bör griftetalet vara präglad av "det stora evighetsallvaret". Det skall undervisa om döden och vara "varnande, väckande och tröstande". Det är i detta sammanhang som den döde kan omnämnas, menar Danell.¹⁰¹

Vad å ena sidan gäller s.k. svåra fall, får prästen, t.ex. då någon dött under utövande av grovt brott, inte negligera att det varit fråga om "gudlöshet". Å andra sidan får griftetalsförkunnelsen inte framställa vanligt hyggligt folks liv på ett sådant sätt att det verkar som om man "måste komma till himlen för sina goda gärningar skull". Sådant är därtill onödigt, eftersom tankegångar i den riktningen brukar komma fram i minnestalen vid graven. Inför dödens allvar är det, enligt Danell, griftetalets uppgift att "varna för förtäpelsens möjlighet men lika inträngande beskriva vägen till en salig hädanfärd och evigt liv".¹⁰²

I likhet med Danells syn på den vanliga predikans uppgift, skall griftetalet syfta till ge "den enda rätta trösten", den som finns hos Kristus. Det sker "genom ett rätt förkunnande av både lag och evangelium". När så inte sker, ådrar sig prästen ett stort ansvar, nämligen om förkunnelsens tröst går ut på att invagga de närvarande i uppfattningen att alla skulle ha det väl beställt i andligt avseende.¹⁰³ I sin doktorsavhandling om Danell som homilet sammanfattar Bengt Larsson dennes syn på predikans uppgift i det att driva omvändelsen och förmedla läran. Kärnan i hans människosyn är fångenskapen under synden; predikan skall visa lyssnaren på hur befrielsen därur går till.¹⁰⁴ Detta blir också uppgiften för Danells jordfästningsförkunnelse.

Griftetalets uppgift blir för Danell alltså att inför döden visa på Kristus och mana till tro på honom. Det är så människor skall finna tröst. Syftet är att ge sådan kristen undervisning, att den mänskliga sorgen, med hans språkbruk, "kan vändas till en sorg efter Guds sinne". Som för Brilioth uppfattas den närståendes död som en sådan skickelse för de anhöriga, att prästen i sitt griftetal kan och skall föra dem till en sådan eftertanke som leder till omvändelse.¹⁰⁵ Sett ur en övergripande homiletisk aspekt, finns det alltså hos Danell inte någon skillnad på uppgiften och syftet för ett griftetal och för en vanlig predikan.

¹⁰¹ Danell 1959, s. 6.

¹⁰² Danell 1959, s. 6.

¹⁰³ Danell 1959, s. 7. Den utförda syftningen på prästens "ansvar" torde gälla prästlöftena. Det finns här anledning att jämföra med klassisk nådens-ordningförkunnelse.

¹⁰⁴ Larsson 1977, s. 34-40.

¹⁰⁵ Danell 1959, s. 7.

Kasuell uppståndelseförkunnelse

Influerad av Malmeström lyfter Hans von Bergmann fram liknande tankar i sin uppsats "Griftetalet" i den av Eric Segelberg utgivna samlingsvolymen *Livets ord* (1964).¹⁰⁶ Griftetalets uppgift är inte att beskriva konkreta omständigheter, utan att tala med utgångspunkt i dem. För von Bergmann är det viktigt att griftetalet till sitt omfång är kort. Det skall å ena sidan innehålla ett klart budskap, men kan å den andra i sin korthet inte "belastas med kyrkans hela lära"; det skall – till skillnad från vad vi fann hos Danell – inte vara dogmatiskt eller "utpräglat exegetiskt". Dess syfte blir att utifrån kasus "förkunna Jesus Kristus som uppståndelsen och livet". I sitt resonemang om kasus är von Bergmann den första bland de teologer som vi här undersöker, som tydligt markerar vikten av prästens sorgehusbesök, det s.k. jordfästningssamtalet, och dess koppling till griftetalets innehåll.¹⁰⁷ I en sekulariserad miljö, där prästen inte personligen känner alla dem som jordfästes, ser von Bergmann denna kontakt som nödvändig. Ett sådant samtal är nödvändigt för att orientera sig kring kasus. Mot den bakgrunden – men i medvetenhet om att prästen kan bli alltför selektivt eller positivt informerad¹⁰⁸ – skall griftetalet i så enkel form som möjligt "ta fasta på det levande livets frågor och evangeliets sanningar"; ja, det skall vara ett så klart "vittnesbörd, så övertygande och erövrande" att det hos den som lyssnar väcker ett behov av vidare och fördjupad kontakt med kyrkan och rent av längtan efter "tt söka sig till församlingens högmässa och församlingsgemenskapen".¹⁰⁹ När von Bergmann ger exempel på "lämpliga ämnen", är det särskilt "väckelsebudskapet" han vill peka på¹¹⁰

Hans von Bergmann diskuterar hur ett griftetal skall förberedas. Han markerar, liksom Brilioth, i klar anslutning till Wolfgang Trillhaas homiletik bl.a. faran i att prästen ger sig in på "falsk exeges för effektens skull". Den bibeltext som väljes får inte "stympas".¹¹¹ Griftetalet skall alltså föregås av samma exegetisk-homiletiska förberedelsearbete som en vanlig söndags-

¹⁰⁶ H. von Bergmann, "Griftetalet", *Livets ord. Predikningar och föredrag hållna vid Kyrklig förnyelses kyrkodagar kring Guds Ord i Uppsala 1964* utg. av E. Segelberg, Uppsala 1965, s. 243. Cf. Malmeström 1959, s. 10. Hans von Bergmann (f. 1917) var kyrkoherde i Norra svenska församlingen i Helsingfors.

¹⁰⁷ Trillhaas 1935, s. 159, hade dock som en viktig punkt för kasualtalets förberedelse sagt att "Zu jeder Kasualrede gehört, das ist auch homiletisch wichtig, ein Besuch". Se även t.ex. B. Alberius, "Besök i sorgehus". *Svensk pastoraltidskrift* 18 (1976), s. 931–933. L. Sverkström, "Mellan dödsfall och begravning. Sorgehusbesöket." *Handbok för begravning* 1987, s. 15–28 och A. Andersson-Wretmark, "Det pastorala handlandet kring begravningen." *Svensk kyrkotidning* 89 (1993), s. 25–26.

¹⁰⁸ Att prästen inte får bli de anhörigas okritiske eftersägare, framhålls av Meile 1990, s. 89. Men griftetalet kan utgöra ett slags positivt "motspel" till de förväntningar som ligger i jordfästningssamtalets upplysningar. Samtidigt skall prästen kunna gå det förskönande till mötes i medvetande om att en människa i Guds ögon ter sig annorlunda än i människors.

¹⁰⁹ von Bergmann 1965, s. 240f., 247.

¹¹⁰ "Tänk på ordet i 1 Sam. 20:3 'det är blott ett steg mellan dig och döden'. Mark 13:35–36 'Vaken; ty i veten icke när husets Herre kommer...' Vid ett plötsligt frånfälle aktualiseras livets snabba växlingar. Situationen kräver då ett memento. Detta: Vaken!", von Bergmann 1965, s. 246.

¹¹¹ von Bergmann 1965, s. 244. De regler för griftetalets förberedelse och innehåll i sex punkter som han anger s. 244–245, är övertagna från Trillhaas 1935, s. 158–159.

predikan och prästen skall i sin utläggning vara medveten om det valda bibelordets kontext. Reflexionerna kring kasus får inte ta överhanden på den tydligt kristna förkunnelsens bekostnad.

Vi kan konstatera att von Bergmann dragit konsekvenserna av såväl kyrkans förändrade situation och den alltmer sekulariserade miljön som jordfästningarnas privatisering. Som vi tidigare konstaterat var begravningen tidigare en del av församlingens offentliga gudstjänstliv och skulle då alltså ses i dess sammanhang.¹¹² Hans von Bergmann vill i en annan tid implicit återknyta till detta och bryta upp jordfästningens pastorala isolering. I griftetalet ser han en möjlighet att på ena eller andra sättet visa hän mot högmässan. Jordfästningen blir då inte något som avskämmas från församlingens vanliga gudstjänstfirande. För Trillhaas hade det likaså varit grundläggande att se griftetalet som en förkunnelse "inne i församlingen"; det är en "Ehren-akt", en gudstjänst varigenom en församling hedrar en bortgången medlem.¹¹³ Prästen får alltså, enligt von Bergmann, inte bortse från att griftetalsförkunnelsen och jordfästningen i stort kan bli en möjlighet för människor att börja söka sig till kyrkan och inlemmas i dess gudstjänstfirande gemenskap. En kyrklig jordfästning kan ske i stilla enskildhet, men som kyrklig handling är den aldrig privat. Den är kyrkans handlande med sin medlem.

När von Bergmann reflekterar kring griftetalets utformning, är det detta han har i åtanke. Där situationen så medger, låter han det präglas av kyrkoårets rytm; inte minst ger de stora högtidsdagarna rika tillfällen till detta. Det kasuella finns med i hans framställning, men har en förhållandevis undanträngd plats. Det får emellertid inte bli fråga om ett allmänt tal om "döden, förgängelsen och det eviga livet", utan det måste vara konkretiserat i den aktuella situationen. Det kan heller inte stanna vid tal om döden och det kasuella. "Det vore lika orätt som att lämna bort den sista delen av jordfästningsformeln", den som talar om uppståndelsen.¹¹⁴ Griftetalet är oupplösligt kopplat till den ifrågavarande jordfästningen och denna är en gudstjänst i församlingen.

Kasuell tolkning av begravningsliturgin

En utförlig diskussion om griftetalet lämnar också Pehr Edwall i sin bok *Homiletiska anteckningar* (1965),¹¹⁵ liksom i sin ovan nämnda uppsats om jordfästningsritualet.¹¹⁶ Som ledamot i 1968 års kyrkohandbokskommitté

¹¹² Se ovan s. 90ff

¹¹³ „Leichenpredigt [...] ist Predigt, aber ‚innerhalb‘ der Gemeinde“. Trillhaas 1935, s. 156.

¹¹⁴ von Bergmann 1965, s. 245.

¹¹⁵ P. Edwall, *Homiletiska anteckningar*, Stockholm 1965. Pehr Edwall (1915–1996) var, innan han blev kyrkoherde i Kalmar, lärare i homiletik vid det praktiskt-teologiska övningsinstitutet vid Uppsala universitet 1956–60. Hans bok är enligt förordet "delvis framgången ur den undervisning" han då bedrev. Om honom, se festskriften *Liturgi – Diakoni – Martyri. En vänbok till Pehr Edwall* (Växjö stiftshistoriska sällskap. Meddelande 19) Växjö 1996.

¹¹⁶ Edwall 1967. Se ovan s. 88

blev han senare huvudansvarig för utformningen av begravningsgudstjänstens liturgi i HB 1986.¹¹⁷ I *Homiletiska anteckningar* behandlar han kasualtalet i kapitlet om "Predikan och själavården", där de övriga avsnitten har rubrikerna "Att rätt dela lag och evangelium" resp. "Nådens ordning".¹¹⁸ Kasualtalen uppfattar han alltså, liksom senast Hans von Bergmann, som en integrerad del av kyrkans totala förkunnelse, och de skall ses tillsammans med högmässopredikan. Inspirerad av Trillhaas markerar Edwall kasualtalet som den förkunnelseform som har den tydligaste själavårdsprofilen.¹¹⁹

I sin förståelse av griftetalets uppgift finner Edwall två fokus utifrån vilka jordfästningsaktens liturgi är uppbyggd, kasus och *parennes*: "själva jordfästningen med dess erinran om livets korthet, dödens visshet och Jesus som uppståndelsen och livet, och Guds ords *förmaning*, som rör sig kring samma tematik". Det är genom en analys av det teologiska innehållet i jordfästningsritualets böner som han hittar de motivkretsar, utifrån vilka griftetalets bibelord bör väljas; alla bibelställen är alltså inte omedelbart lämpliga. Det blir fråga om sådana som rör "Jesus som uppståndelsen och livet, den kristnes uppståndelse, Guds utgrundliga vägar och fördolda vishet, tacksägelse för vad den döde varit och givit, en antydning till förbön för den döde (efter medeltida förebild), en utblick mot den himmelska saligheten och en maning till de efterlevande att leva och dö i tro och kärlek".¹²⁰ Ritualen i HB 1942 hade enligt Edwall följande motivkretsar: "Livets korthet, dödens närhet", "Jesu död och uppståndelse", "Vår uppståndelse" samt några kasuella motiv såsom Guds utgrundlighet, förbön för de sörjande, tacksägelse för den döde och etisk appell.¹²¹ Här finner Edwall griftetalets tema. Vi kan här jämföra med Schleiermacherlärjungen Alexander Schweizer, professor i praktisk teologi i Leipzig, som i sin spridda homiletiska lärobok mer än hundra år tidigare, visserligen, i sin lärofaders efterföljd, markerade att någon bibeltext inte var nödvändig för ett kasualtal, men att detta skulle vara orienterat utifrån förrättningens liturgi.¹²² Edwall går här en medelväg, när han medvetet strävar efter att sammanföra griftetalets innehåll och begravningsliturgin till en tematisk enhet. Liturgin blir normerande eller riktningsgivande för griftetalets innehåll. Hur det hela sedan retoriskt läggs upp kan diskuteras, men griftetalet skall, likaväl som predikan, behandla en bibeltext och vara textutläggande.¹²³ I sin bok *Döendet, döden och begravningsgudstjänsten* (1981), utgiven i kyrkohandboks-kommitténs sammanhang, utför Edwall detta tydligare. Det är, enligt hans mening, inte blott öppet allmänmänskliga tankar om livets

¹¹⁷ Edwall 1981.

¹¹⁸ Edwall 1965, s. 67–87.

¹¹⁹ Edwall 1965, s. 75. Trillhaas 1935, s. 146.

¹²⁰ Edwall 1965, s. 5. Kurs. här.

¹²¹ Edwall 1967, s. 15.

¹²² A. Schweizer, *Homiletik der evangelisch-protestantischen Kirche systematisch dargestellt*, Leipzig 1848, s. 251.

¹²³ Edwall 1967, s. 14.

förgänglighet som skall framställas vid en begravning. Istället "måste kyrkans begravningsritual ge klart uttryck åt den kristna synen på döden, uppståndelsen och det eviga livet. Det är uteslutet att kyrkans ritual skulle kunna stanna vid döden, saknaden och minnet".¹²⁴ Han ser det å ena sidan som odiskutabelt att griftetalet skall vara en kasuellt formad textutläggning och inte ett lovtal över den döde. Men det kasuella får inte ta överhanden. Å andra sidan är han inte alldeles avvisande mot att det kan utformas som ett minnestal. Det motiveras av att det ändå är den bortgångne som är i allas tankar, ja, denne är ju själv på en gång närvarande och frånvarande i sin kista i kyrkans kor.

Till s.k. personalier är Edwall avgjort negativ;¹²⁵ med detta begrepp torde i nutiden förstås – liksom vad gäller det s.k. *Lebenslauf* som skall förekomma i en del tyska och schweiziska ritual – till griftetalet fogade, utförliga, biografiska framställningar av den bortgångens liv, yrkesverksamhet och andra förhållanden. Griftetalets uppgift är inte parentativ, utan det skall ställa in och tolka kasus i det sammanhang som begravningsliturgin lyfter fram; liturgin skall normera talet. Det är därtill, menar Edwall emellertid, stundom ofrånkomligt att minnet av den bortgångne för några av de närvarande huvudsakligen är förknippat med negativa erfarenheter;¹²⁶ prästen får inte bortse från detta. Det blir för Edwall således fråga om att lyfta fram såväl det mänskliga livet som döden och uppståndelsen. Detta måste ske i medvetenhet om ett brett perspektiv av livsomständigheter.

Edwall knyter på ett medvetet sätt samman griftetalet med begravningsgudstjänstens liturgi; temat skall sammanfalla. Han är därför tveksam till om det alltid är lämpligt att låta kyrkoårstiden vara utgångspunkt vid textvalet, dvs. att det som reglerar högmässans utgestaltning får genomslag vid jordfästningen. De närvarande har inte kommit "för att informeras om vilken kyrkoårstid, som är inne, utan i allvarligare ärende".¹²⁷ Å andra sidan kan "kyrkoåret, söndagens perikoper, lektionariet och tidegården" ge hjälp och uppslag vid textvalet. När Edwalls bok utarbetades, hade jordfästningarna trängts tillbaka till den privata sfären och de var inte längre i någon mening, inte ens ambitionellt, församlingsgudstjänster. Edwalls slutsats blir att begravningsgudstjänstens kasus bryter kyrkoåret.

Edwall pekar också på en rad fallgröpar för griftetalaren: helgonförklaring, som bortser från mellantillståndet, nyplatonisering, som stannar vid ett allmänt tal om själens odödlighet, kvietism och moraliserande, som inriktar sig på Guds barmhärtighet, spiritualisering, där det talas endast om evigt liv och inte om köttets uppståndelse, eller immanens, med ett bristande allvar ifråga om det eskatologiska perspektivet. Griftetalets fara är för

¹²⁴ Edwall 1981, s. 10.

¹²⁵ Edwall 1965, s. 86. Cf. Edwall 1967, s. 14.

¹²⁶ Edwall 1981, s. 23, Edwall 1965, s. 76, 84. Cf. K. Lindqvist, "Begravningsakten", i *Handbok för begravning* 1987, s. 33, där detta förhållande också understryks.

¹²⁷ Edwall 1965, s. 85. "Anknytningen till casus är viktigare än kyrkoåret." Edwall 1967, s. 14.

Edwall att det – med en formulering från homiletikern Helmuth Schreiner i Rostock och vi erinrar oss ordparet redan från Palmer – antingen blir ”ett budskap utan sanning eller ett budskap utan kärlek”.¹²⁸

Kasuell applikation av begravningsformeln

Martin Lönnebo intar en i sin i vår egen tid mycket spridda lärobok *Homiletik* (1977), en smula distanserad hållning till kasualtalet som genre.¹²⁹ Ofta finner han det ”påhängt och störande” på akten såsom sådan. Det har heller inte gammal hävd för sig, utan är en efterreformatorisk företeelse. Å andra sidan tillhör det ”vår evangeliska lutherska tradition” med dess betoning av Ordets förkunnelse och har ett själavårdande och evangelisatoriskt värde.¹³⁰ När Lönnebo väger dessa argument mot varandra, finner han att de bör leda till viss återhållsamhet, men inte till att kasualtalet avskaffas. Det har en klar pastoral funktion.

I Lönnebos framställning finns ingen tydligt genomförd teoretisk skillnad mellan ”predikan” och ”kasualtal”. Kasualtalet beskriver han endast som en viss predikokategori. Hans framställning härom inryms i kapitlet ”Predikan” tillsammans med andra teman: ”Högmässopredikan”, ”Meditationen”, ”Föredraget” och ”Vittnesbördet”.¹³¹ ”Griftetalet är [...] en av de viktigaste predikningar vi håller”, säger Lönnebo, samtidigt som han markerar att ”ett riktigt griftetal får under inga omständigheter bli en predikan”; då blir det en avart.¹³²

Hur vill då Lönnebo utforma ett griftetal? Hans principiella grundhållning är att ”jordfästningen är en gudstjänst där församlingen visar, att hennes gemenskap med sina medlemmar också sträcker sig över dödens gräns”, en formulering som vi i sina huvuddrag kan se är övertagen från Oscar Quensel.¹³³ Griftetalets allmänna funktion såsom kasualtal blir – liksom vi sett hos Baur – att tolka evangeliet utifrån kasus. Men det är inte bara bibeltexten som skall uttydas och förklaras, utan texten skall i sin tur tyda kasus.¹³⁴ Till sin yttre form skall griftetalet varken vara som en söndagspredikan, fast kortare, eller ett tal som endast berör kasus. Talet skall ”förstärka” akten.¹³⁵ Det skall således bereda människor inför den be-

¹²⁸ Edwall 1965, s. 86f. Den av Edwall återgivna homiletiska sentensen återfinns hos H. Schreiner, *Die Verkündigung des Wortes Gottes. Homiletik*. Schwerin/Meckl. 1936, s. 378.

¹²⁹ Martin Lönnebo (f. 1930) var, innan han blev biskop i Linköping, lärare i homiletik vid det praktisk-teologiska övningsinstitutet vid Uppsala universitet 1968–77. Hans bok *Homiletik. En introduktion i kyrkans förkunnelse*, Stockholm 1977, är tillkommen i det sammanhanget.

¹³⁰ Lönnebo 1977, s. 177.

¹³¹ Lönnebo 1977, s. 115–203.

¹³² Båda citaten från Lönnebo 1977, s. 189.

¹³³ Lönnebo 1977, s. 191. Quensel 1894, s. 324, cf. ovan s. 103

¹³⁴ ”Talets funktion är att tolka kasus genom evangeliet. [- - -] Men det som ska förklaras och utläggas är inte endast texten, utan texten som tydning av kasus.” Lönnebo 1977, s. 178–179. “[...] så fordras [...] av kasualtalet, att det lär församlingen att hänföra den konkreta ändligheten [kasus] till den kristna trons allmänna, eviga sanning [texten]”. Baur 1878, s. 197.

¹³⁵ Lönnebo 1977, s. 178f.

gravning de skall vara med om och hjälpa dem att tolka den på ett kristet sätt.

Griftetalets syfte och funktion är för Lönnebo flerfaldig och delvis motsä- gelsefull. Det är ett rent själavårdande motiv – ”de sörjandes behov av väg- ledning och tröst” – som står i centrum för griftetalet. Jordfästningen finner han vara ”kanske den viktigaste själavårds- och missionsgudstjänsten”. Griftetalet skall alltså utöva en positiv inverkan på lyssnarna, medan det samtidigt ”under inga förhållanden” får utnyttjas för vad han kallar ”otill- börlig påverkan”.¹³⁶ Hur denna mångfasetterade funktion skall fungera blir inte utfört.

”Griftetalets uppgift är [...] att i en konkret situation förkunna Guds ord.” Här finns ingen skillnad i förhållande till den gängse predikan. Men ”det unika är den konkreta situationen, döden”. Griftetalet skall, som nämnts, innehålla inslag av själavård och evangelisation: det skall dels stödja och leda de närmast sörjande i deras sorgearbete, dels ställa alla när- varande inför dödens allvar och visa på vägen till livet.¹³⁷ Det får då samma uppgift som en vanlig predikan: att lyfta fram evangeliet som ”en befriande kraft för hela människan för tid och evighet”. När detta sker finner Lön- nebo att förkunnelsen uppnått en ”existentiell samtidighet”, det tidsliga och det eviga flyter samman i ett ”nu”.¹³⁸

Griftetalets anknytning till kasus får således inte vara så stark och domi- nerande att det övergår till att bli en parentation. För sådana framställ- ningar hänvisar Lönnebo till minnesrunorna på ortspressens familjesidor. Den kasuella tyngdpunkten skall ligga på ”personrollen och inte på yrkes- rollen”. ”Nyckelordet är” – liksom för Elis Malmeström¹³⁹ – ”antydan”.¹⁴⁰

Här blir det tydligt hur griftetalets uppgift, enligt Lönnebos mening, måste förändras i takt med begravningens ökande privatisering.¹⁴¹ Är en- dast de närmast sörjande närvarande – som är vanligt i många tätorter eller vid begravning ”i stillhet” – blir det de själavårdande aspekterna som skall dominera.¹⁴² När kristen tro och hopp inte funnits hos den bortgångne och heller inte kan märkas hos de anhöriga, bör, enligt Lönnebos mening, den tydning av jordfästningsakten som sker i griftetalet förskjutas mot förbön och förkunnelse. Eljest blir akten ”allmänreligiös” och förtränger uppstån- delsebudskapet.¹⁴³ Att griftetalet i s.k. ”svåra fall” får ta bönens form har vi tidigare mött redan hos Palmer.¹⁴⁴ Här finns i Lönnebos framställning en

¹³⁶ Lönnebo 1977, s. 189. Griftetalet är ingen folkpredikan. Cf. här Trillhaas 1935, s. 148: „Es ist auch nicht zu raten, etwa am Grab angesichts eine großen Menge den Casus zu vergessen und Volksmission zu treiben. Begräbnisse sind nicht Gelegenheiten zu Straßenpredigt [...]“.

¹³⁷ Lönnebo 1977, s. 189.

¹³⁸ Lönnebo 1977, s. 54f.

¹³⁹ Cf. ovan s. 106

¹⁴⁰ Lönnebo 1977, s. 194.

¹⁴¹ Till frågan om jordfästningens privatisering under 1900-talet, se Pleijel 1983, s. 88–93

¹⁴² Lönnebo 1977, s. 190.

¹⁴³ Lönnebo 1977, s. 191.

¹⁴⁴ Ovan s. 100

spänning. Vad gäller den privatiserade begravningen bör, som vi nyss sett, enligt honom griftetalets evangeliserande funktion träda tillbaka för den konkreta själavårdande. Vid en begravning med ett kyrko- och trosfrämmande sorgehus, är det förkunnelsemomentet som skall stå i centrum. Hur griftetalaren skall förfara, när dessa båda yttre omständigheter sammanfaller, blir en öppen fråga.

Till skillnad från de tidigare nämnda homiletikteoretikerna ger Lönnebo en rad konkreta råd för hur griftetalet skall utarbetas och disponeras. Den typ av bibelord han förordar som utgångstext, är sådana som är lätta för de anhöriga att memorera och minnas. Det bör därför upprepas flera gånger i talet och därefter ingå bland de "Skriftens vittnesbörd om dödens allvar och evighetens hopp" som ingår i ritualen.¹⁴⁵ När griftetalet lyfter fram kasus, syftar detta för Lönnebo till att åstadkomma en lyhördhet så "att Guds ord nu kan förkunnas in i situationen".¹⁴⁶

Utifrån egen erfarenhet ger han rådet att bygga upp griftetalet efter en fast mall i tre delar, formade efter begravningsformeln. Vi har tidigare mött en motsvarande tanke, antydd hos Hans von Bergmann, som motiverade det nödvändiga med uppståndelseförkunnelse i varje griftetal med korrespondensen till begravningsformelns sista led om uppståndelsen.¹⁴⁷ Med en sådan mall vill Lönnebo visa hur griftetalet kan varieras i det oändliga, samtidigt som grundtankarna i de senare delarna blir förhållandevis fasta. Han strukturerar talets innehåll på följande sätt: (1) "Av jord är du kommen" ger den kasuella anknytningen kring den avlidnes minne, (2) "Jord skall du åter varda" förkunnar kyrkans budskap om döden med plats för själavårdande tröst, (3) "Jesus Kristus [...] skall uppväcka dig [...]" låter talet mynna ut i uppståndelse och eskatologiskt hopp.¹⁴⁸ Martin Lönnebos undervisning som homiletiklärare liksom även hans bok torde på denna punkt ha haft stort inflytande på hur svenska griftetal utformats under 1900-talets senare decennier.

Hjälp att tolka sorgen

1987 utkom – i en av bokförlaget Verbum då nystartad serie av "handböcker för de kyrkliga handlingarna" – den ovan nämnda av Kerstin Lindqvist och Lars Sverkström redigerade *Handbok för begravning* med "praktiska och konkreta anvisningar för den som ska förrätta en begravningsgudstjänst".¹⁴⁹ Lindqvist skrev där kapitlet om "Begravningsakten", som behandlade också frågor kring griftetalet.¹⁵⁰ Boken innehåller dels en rad uppsatser, som rör

¹⁴⁵ I HB 1986 talas i stället om "Bibelns ord om tryggheten hos Gud i liv och död".

¹⁴⁶ Lönnebo 1977, s. 195.

¹⁴⁷ von Bergmann 1965, s. 245.

¹⁴⁸ Lönnebo 1977, s. 195.

¹⁴⁹ *Handbok för begravning*, 1987. Citaten från bokens baksidestext.

¹⁵⁰ K. Lindqvist, "Begravningsakten", i *Handbok för begravning* 1987, s. 29–34. Kerstin Lindqvist (f. 1939) var då sjukhuspräst vid Danderyds sjukhus, Karolinska sjukhuset och Ersta diakoniansvalt i Stockholm.

det pastorala agerandet vid dödsfall och begravning, dels ett drygt trettiotal exempel på griftetal skrivna av tretton författare. När boken utkom, hade just 1986 års begravningsordning införts. Lindqvist markerar hur den nya HB:s möjlighet till fritt formulerade "hälsningsord" – alltså något annat än själva griftetalet – skall nyttjas med korthet och återhållsamhet. Syftet är att markera hur begravningen är en gudstjänst i vilken man deltar, och inte en ceremoni som man åser.¹⁵¹ Hälsningsorden får inte ta över griftetalets funktion.

Vilken är griftetalets uppgift och hur skall det gestaltas? För att svara på den frågan tar Lindqvist sin utgångspunkt i spänningen mellan de sörjandes förväntningar och prästens uppgift att förkunna. De anhöriga har rätt att vänta att prästen kan integrera dessa båda önskemål, säger hon.¹⁵² De övergripande tankarna i framställningen – griftetalets målgrupp är nu tydligtvis uteslutande sorgehuset, inte människor ur ett vidare sammanhang – pekar på att begravningsgudstjänsten ytterligare privatiserats och rent av intimiserats; någon "församling" förväntas knappast vara närvarande. För Lindqvist utgör balanseringen av den kasuella markeringen griftetalets viktigaste uppgift. Människor "lyssnar efter värderingsord om den avlidne", men att ge sig in på sådana bedömningar är för prästen ett vanskligt företag. I valet mellan att tolka "Guds nåd och dom" är det "av största vikt" att ingenting av det som sägs "kan uppfattas som domsord", samtidigt som griftetalet heller inte skall "prisa den avlidne på ett orealistiskt sätt".¹⁵³ Även om Lindqvist inte vill "att de närvarande skall få lyssna till en levandebeskrivning [!]", står det klart att griftetalets innehåll skall vara klart kasuellt och orienterat mot det parentativt biografiska. Det är detta som människor förväntar och är mottagliga för. Griftetalet skall, enligt Kerstin Lindqvists mening, ge "en spegling av livet".¹⁵⁴

Griftetalets uppgift finner Kerstin Lindqvist vara att "hjälpa de närvarande till en saklig gestaltning av vad man känner". Det sker genom att "Guds ord lyfter och bär och ger de närvarande en möjlighet att lyfta upp sina liv och sin sorg till en annan dimension".¹⁵⁵ Talets uppgift skulle – och det tycks vara en motsägelse – därigenom inte vara parentativ, utan tröstande. Det är inte fråga om ett minnestal eller blott kondoleans, utan om att till de sörjande formulera stöd. I de av Lindqvist själv i boken utförda griftetalen blir det rent tröstande draget stundom dominerande.¹⁵⁶ Parenta-

¹⁵¹ Lindqvist 1987, s. 29.

¹⁵² Lindqvist 1987, s. 30.

¹⁵³ Lindqvist 1987, s. 30.

¹⁵⁴ K. Lindqvist, "Griftetalet – en spegling av livet". *Svensk kyrkotidning* 89 (1993), s. 28.

¹⁵⁵ Lindqvist 1987, s. 30.

¹⁵⁶ Vid suicidium: "Nu har han sluppit sin oro och det blir i stället vi som får bära den. För naturligtvis lever han inom oss så länge vi lever. Måtte hans känslighet få hjälpa oss [...]". *Handbok för begravning* 1987, s. 109. När någon gått bort i tron: "För hennes make Sven kommer en svår tid. Det kan bli så tyst efter en människa som stått en nära. Men i saknaden kan ligga en tacksamhet [...]", a.a., s. 123.

tion och tröst blir således två linjer i griftetalet som står i dynamik mot varandra och skall bringas att samverka. Den rena bibelutläggningen blir svagt markerad.

Begravningsgudstjänsten får därigenom ett evangelisatoriskt inslag. De närvarande skall få hjälp att ”på nytt gripa om Guds löften”, se jordelivet i ett vidare perspektiv och måhända väckas ”till besinning om livets korthet och begränsning och Guds oändlighet och storhet”. Griftetalet är, som hos von Bergmann, inte platsen att ”predika hela den kristna trons innehåll”. Det ”invecklade” måste lämnas åsido för ett existentiellt och angeläget tal utifrån ett bibelord som människor uppfattar som personligt valt och kopplat till kasus. Griftetalet bör mynna ut i en bön som inte bara rör de anhöriga utan också – uttryckligen – är ”för den avlidne”.¹⁵⁷

Till skillnad från de tidigare nämnda framställningarna kring griftetalets teori och funktion är det här anmärkningsvärt att det i framställningen ingenstans, ens antydningssvis, kommer fram att kristendomens eskatologiska väntan på uppståndelsen skall markeras i sammanhanget. I flera av de andra i boken publicerade griftetalen finns detta motiv med.¹⁵⁸ Men de av Lindqvists egen hand givna exempeltalen mynnar alla ut i ord om överlämnandet av den bortgångne ”i Guds händer”.¹⁵⁹ Hon anknyter därmed till begravningsgudstjänstens inledningsord i HB 1986, som anger gudstjänstens syfte med just denna formulering.¹⁶⁰

En del i sorgprocessen

Hösten 1997 hade den frikyrkliga teologiska tidskriften *Tro & liv* ett temanummer om kasualgudstjänsterna. Åke Jonsson, missionssekreterare i Svenska missionsförbundet, avvisar i sin artikel på principiella grunder termen *kasualtal* och menar att också begravningsförkunnelsen måste uppfattas som en *predikan* i egentlig mening och benämnas därefter. Han ansluter sig till den hållning om kasualförkunnelsens innehåll och funktion vi tidigare mött: den står i spänningsfältet och balansen mellan evangelium och kasus.¹⁶¹ Runar Eldebo gav i samma nummer, mot bakgrund av den amerikanske homiletikern William D. Thompsons teorier, i korta punkter några grundregler för jordfästningsförkunnelsen: De anhöriga skall vara med och forma gudstjänsten så att ingenting överraskande sker eller sägs. Dödsorsaken skall nämnas, också i svåra fall. Begravningen skall framstå som prestationslös och döden som en del av det mänskliga livet. Det skall finnas plats för känslor. Det grundläggande temat för hela gudstjänsten skall vara en

¹⁵⁷ Lindqvist 1987, s. 30f.

¹⁵⁸ T.ex. *Handbok för begravning* 1987, s. 69, 70, 78f, 82, 103, 105 etc.

¹⁵⁹ *Handbok för begravning* 1987, s. 108, 109, 122, 123. Lindqvist 1993, s. 28.

¹⁶⁰ ”Vi är samlade för att ta avsked av NN och för att överlämna honom (henne) i Guds händer” HB 1986, kap. 4, Begravningsgudstjänst 1, Inledning. – Samma slutfras är relativt frekvent i den nedan omnämnda boken *Aldrig mindre än hopp* (1997).

¹⁶¹ Jonsson 1997, s. 2.

manifestation av att Gud är närvarande.¹⁶² Församlingsperspektivet blir centralt. I den frikyrkliga troendeförsamlingens sammanhang är ett dödsfall en mera ingripande händelse än i en församling av folkkyrkokaraktär. Vi har tidigare mött motsvarande tankegångar hos Wolfgang Trillhaas och Hans von Bergmann i deras strävan att hålla kvar begravningen som en församlingsgudstjänst. Det är således – i jämförelse med de teologer vi i övrigt undersökt – intressant när Eldebo uttryckligen markerar hur begravningsgudstjänsten i församlingens gemenskapens övergripande perspektiv är ett förberedelsearbete ”inför kommande förlust och sorg”.¹⁶³

Eldebo frågar om det inte i detta sammanhang är nödvändigt att skilja mellan teocentrisk och antropocentrisk predikan. Kasualförkunnelsen skulle i så fall höra till den senare typen, den som vågar ställa de mänskliga erfarenheterna i centrum när förkunnaren – med ett uttryck Eldebo lånat från den amerikanska reflexionen kring de här frågorna – vill ”ge evangeliet eller säga Gud”.¹⁶⁴

Den frikyrkliga reflexionen kring begravningsgudstjänstens förkunnelse skiljer sig på en väsentlig punkt från den praxis som utbildats i Svenska kyrkans sammanhang. Eldebo ser inte begravningen som ett privatiserad akt. Den är en del av en gemenskaps sorgeprocess. En församlingsmedlems död och begravning blir på ett eller annat sätt en angelägenhet för hela församlingen, ett stycke av dess gemensamma dödsberedelse. Ett dödsfall är ett brott i dess gemenskap, men skall ses som ”ett uttryck för livets rikedom och verklighet”.¹⁶⁵ En begravning kan ske i stillhet, men den uppfattas aldrig som en avskärmat privat akt.

Också i det kasuella sammanhanget blir den homiletiska framställningens form och innehåll således en ekklesial markör av en grundläggande uppfattning om vad kyrka och församling är. För Eldebo blir begravningsförkunnelsens uppgift att vara ett stycke *församlingsundervisning*. Dess yttersta innehåll blir *ars moriendi*, konsten att dö, och dess adressat är inte bara sorgehuset, utan gudstjänstfirarna i stort.

Ge tröst till de anhöriga

Det sista exemplet på reflexioner kring griftetalets syfte och uppgift, som vi här valt, är från Catharina Segerbanks griftetalsantologi *Aldrig mindre än hopp* (1997). Hur ser hon på griftetalets uppgift?¹⁶⁶ Svaret på frågan finner

¹⁶² R. Eldebo, ”Den predikan”. *Tro & liv* 56 (1997), nr 4, s.9. Han bygger här på Thompson, *The Word in Worship. Preaching in a Liturgical Context*, Abingdon 1981, s. 128–131. Runar Eldebo (f. 1950) är teol. dr och lärare i praktisk teologi vid Teologiska högskolan i Stockholm. Hans forskningsområde är främst homiletik. Hans lärobok *Konsten att predika*, Stockholm 1995, berör dock ej kasualförkunnelsen.

¹⁶³ Eldebo 1993, s. 9.

¹⁶⁴ Eldebo 1997, s. 8. Dennes kursiv. Han hänvisar till E. Peterson, C. Miller m.fl., *Weddings, Funerals and Special Events, The Personal Ministry of Public Occasions*, Word Books 1987, s. 16. Denna bok har inte varit tillgänglig för mig.

¹⁶⁵ Eldebo 1997, s. 9.

vi i bokens principresonemang, som visserligen är helt kortfattat. Vi belyser det med de exempel på griftetalsförkunnelse som hon där själv lämnat.

I författarnas gemensamma förord får vi i *Aldrig mindre än hopp* en förklaring till bokens titel. Den är programmatisk och bygger på ett citat från Gustaf Wingren som en gång givit ett råd till griftetalare: "Talar du över ett helgon, utsäg aldrig mer än hopp vid båren! Talar du över en avliden brottsling, kom ihåg: aldrig mindre än hopp!"¹⁶⁷ Griftetalets syfte är för Segerbank att till de sörjande nå fram med *hopp*.¹⁶⁸ Vi har ovan mött samma tanke hos Christian Palmer, den förste av de griftetalsteoretiker vi studerat.

Vad lägger Segerbank i detta ord – hopp? Grunden för "en meningsfull begravning" är att prästen "lyssnar in" den "sörjande medmänniskans" erfarenhet, säger hon i sin efterskrift. "Begravningens främsta syfte är att vara ett möte med Gud. Evangeliet vill i detta sammanhang hjälpa och ge vägledning inför den framtid som väntar de sörjande."¹⁶⁹ Det är i det perspektivet som griftetalet sätts in: sorgen skall bearbetas och de anhöriga beredas inför det vardagsliv som blivit annorlunda genom dödsfallet. Talet blir för Segerbank det primära vid begravningsgudstjänsten, eftersom det är därigenom som hon funnit att prästen har sin största möjlighet "att förmedla hopp med hjälp av ordet".¹⁷⁰ I sin korta text utreder inte Segerbank om hon med "ordet" här avser *Logos*, Guds ord såsom som nådemedel eller det formulerade ord som hjälper den sörjande att själv ge uttryck för sina känslor. Det ligger emellertid nära till hands att det är den tredje definitionen det är fråga om. Griftetalets uppgift är, säger hon, "att försöka sätta handtag på tröstens ord så att den sörjande lättare skall kunna bära dem med sig in i den framtid som väntar dem utan den döde".¹⁷¹ I något griftetal markerar hon därtill att dess uppgift varit "att hedra" den bortgånge.¹⁷²

Segerbank låter inte griftetalet kopplas till akten i övrigt, annat än genom att hon i sin bok låter kyrkoårsmotivet slå igenom genom valet av bibelord. Någon uttalad korrespondens till begravningsgudstjänstens liturgi är inte märkbar, frånsett de gånger griftetalet får mynna ut i det med inledningsorden korresponderande talet om "Guds händer" som vi tidigare mött hos Kerstin Lindqvist.¹⁷³ Bibelordet blir inte alltid föremål för utläggning

¹⁶⁶ Catharina Segerbank (f. 1961) blev 1993 teol. dr på en avhandling om *Dödstanen i svensk romantik*; hon är högskolelektor vid Teologiska högskolan i Stockholm.

¹⁶⁷ *Aldrig mindre än hopp* 1997, s. 8. Förord av bokens författare, förutom Segerbank Anders Ström, Tomas Svensson och Heidi Sydmark. – Citatet från Wingren återfinns i hans skrift *Trons artiklar*, Stockholm 1968, s. 37f. För identifieringen tackar jag wingrenforskaren teol. kand. Jonny Karlsson

¹⁶⁸ "Begravningen och minnesstunden är över. I bilen på väg hem, funderar jag över hur allting blev. [...] Gick hoppets budskap fram?" Segerbank, "Efterskrift", *Aldrig mindre än hopp*, 1997, s. 147.

¹⁶⁹ Segerbank 1997, s. 147.

¹⁷⁰ "Allt som sker i gudstjänsten är förkunnelse och det människor minns är kanske mest själva helhetsintrycket. Det går dock inte att komma ifrån att det främst är i griftetalet, som prästen har möjlighet att förmedla hopp med hjälp av ordet." Segerbank 1997, s. 147.

¹⁷¹ Segerbank 1997, s. 148. Uttrycket "sätta handtag på ordet" återkommer också i bokens företal, s. 8.

¹⁷² *Aldrig mindre än hopp* 1997, s. 17.

och förklaring; dess uppgift blir då istället att ge ett sentensartat anslag till vad som skall sägas.

Griftetalets syfte och uppgift är alltså för Segerbank att vara ett led i eller ett redskap för de anhörigas sorgebearbetning; dess adressat är blott de. Det har en rent tröstande funktion. I hennes egna griftetal blir detta tydligt. Stundom finns där mycket konkreta referenser till ett föregående jordfästningsamtal och vad som då har sagts.¹⁷⁴ Det blir mera ett tal från en empatisk medmänniska än, som vi sett hos Brilioth, att själasörjaren avlyssnar och för de efterlevande ger kyrkans tolkning av skickelsens budskap.¹⁷⁵ Att jordfästningarna uppfattas som i hög grad privatiserade märks tydligt på griftetalens utformning. Den personliga kasusanknytningen får ibland glida över mot det rent privata, det som eljest blott sägs i familjekretsen. Detta blir närmast övertydligt när talet någon gång, i direkt tilltal i andra person singularis, riktar sig direkt till änkan.¹⁷⁶

Tidigare griftetalsteoretiker menade att man hade att räkna med en vidare krets av närvarande människor vid en begravning än blott sorgehuset. Dessa hade olika relationer till den döde och talets målgrupp var alla som kommit till kyrkan. Hos Segerbank finns den bredare lyssnarkretsen knappast med. Hennes griftetal och reflexion har präglats av en ny pastoral situation och de inte blott markerar utan förstärker begravningsgudstjänstens karaktär av privatceremoni. I det föregående har vi också mött homiletiska reflexioner utifrån det faktum att griftetalaren talar också till människor med en distanserad, kritisk eller rent av negativ relation till den döde; hos Segerbank synes detta inte vara aktuellt. I förlängningen härav ligger att griftetalet uttrycker en ny syn på begravningsgudstjänsten, där denna blir en interaktion mellan prästen och de närmast sörjande – med de koncentriskt mera perifera begravningsgästerna som åskådare och avlyssnare till det som sker.

Kasus är nu inte längre döden, utan den bortgångnes liv. Griftetalet blir prästens framställning av de anhörigas genom förlustsituationen präglade tolkning av dennes liv och gärning. I ett av sina publicerade griftetal markerar Segerbank att "en begravningsgudstjänst är främst en tacksägelsegudstjänst".¹⁷⁷ Det bland de tidigare griftetalsteoretikerna tydligt undervisande *memento mori*-motivet med avgörelsens på olika sätt markerade allvar är nu borta. Vi kan hos Segerbank möta teologiska tankar som tidigare ansågs alldeles främmande, t. ex. det som ännu Edwall trettio år tidigare varnande

¹⁷³ Aldrig mindre än hopp 1997, s 38, 49, 129, 131.

¹⁷⁴ T.ex. "När vi träffades tidigare i veckan för att tala om NN och begravningen [...]", Aldrig mindre än hopp 1997, s. 49, 127f. "När jag under den gångna veckan fått lyssna till berättelser om Anna-Greta [...]", a.a. s. 119.

¹⁷⁵ Se ovan s. 105

¹⁷⁶ "Det är min förhoppning att hans [dvs. den bortgångnes] förtröstan skall trösta dig, inte bara här och nu, utan också i de dagar som ligger framför dig, utan Arne. Amen." Aldrig mindre än hopp 1997, s. 64.

¹⁷⁷ Aldrig mindre än hopp 1997, s. 127.

kallade "den plötsliga helgonglorian":¹⁷⁸ "Döden är inte slutet på livet utan porten till en evig glädje, ett evigt liv hos Gud i himlen", säger hon.¹⁷⁹ När någon som uttryckligen "ofta ställde sig avvisande till kristendom och kyrka" begravs, framhålls att "det viktiga är inte vad den enskilde tror eller hoppas. Uppståndelsen och hoppet om ett evigt liv hos Gud beror inte på oss själva".¹⁸⁰ Likaså kan ett griftetal, med en bakomliggande allusion till Jesu ord, "Jag är med er alla dagar till tidens slut" (Matt 28:20), innehålla utsagor såsom: "NN är också med er alla dagar. [...] När ni låter Gud tala till er [...] finns er vän med i Guds tilltal".¹⁸¹ Ett tydligt uppståndelsemotiv i den exemplifierande förkunnelsen är svårt att finna. Vår uppgift är dock inte att analysera den teologiska framställningen i dessa eller andra griftetal. Ur homiletisk-pastoral aspekt torde emellertid utsagor av den här arten kunna inrymmas under Segerbanks övergripande ambition att lugna och trösta. Att trösta den omedelbara sorgen blir griftetalets syfte och uppgift. De sörjande skall trösta sig vid minnet av den avlidne och utifrån ett bibelord komma ihåg det glada i livet.¹⁸² Det handlar nu inte om *memento mori* utan om *fuga mortis* – att lindra sorgen genom att lyfta bort tanken på döden.

3. FRÅN DÖDEN TILL SORGEN

Vår översikt över den homiletiska reflexionen kring griftetalet och dess syfte och funktion under en mer än sekellång period har visat på en förändring. I griftetalet undgår prästen inte att göra avvägningar mellan text och kasus. Tyngdpunkten har hos de undersökta homiletikerna legat olika. Det är fråga om kyrklig förkunnelse i en konkret situation. Vad har man menat att den skall innehålla och vad skall stå i centrum? Vid den genomgång av den homiletikteoretiska litteraturen om griftetalet, som vi här gjort, blir en skillnad i synen på dess uppgift och funktion tydlig.

Palmer bejakar griftetalets två poler, Guds ord och kasus, men han uppehåller sig framför allt vid hur kasussidan skall behandlas. Det framgår av hans framställning att han fann denna många gånger vara överdimensionerad eller felinriktad i hans samtids griftetalsförkunnelse. Den dödes levnad skall ge material till uppbyggliga exemplifieringar. Däremot mötte vi hos honom knappast mer än en antydning om *hur* den evangeliska bibelförkunnelse han vill lyfta fram skall vara formad. Men det gäller att avlägga ett vittnesbörd om kristen tro, "en bekännelse".

¹⁷⁸ "Många fallgropar lurar på den som håller ett griftetal. En risk är den plötsliga helgonglorian över den döde, hans ingång direkt i Guds härlighet." Edwall 1967, s. 86.

¹⁷⁹ *Aldrig mindre än hopp* 1997, s. 109. Mot bakgrund av den här citerade satsen och kyrkans klassiska tal om den dubbla utgången blir dock hennes nästa sats inte alldeles klar: "Det finns en port för dig och en port för mig".

¹⁸⁰ *Aldrig mindre än hopp* 1997, s. 66.

¹⁸¹ *Aldrig mindre än hopp* 1997, s. 69.

¹⁸² Så t.ex. *Aldrig mindre än hopp* 1997, s. 30. 64, 136

Den kontext utifrån vilken Baur arbetar, förutsätter likaså kristen kunskap och kristen medvetenhet hos dem som lyssnar. Griftetalet skall knyta samman den yttre verklighetens förhållanden, kasus – dödsfallet och omständigheterna kring det – med kyrkans övergripande trossammanhang. Relaterandet till kasus får på sitt sätt närmast funktionen av retorikens *captatio benevolentiae*, dvs. det syftar till att uppnå ett förtroendefullt förhållande hos lyssnarna. De får klart för sig att det som prästen vill säga handlar om just deras situation och är applicerat på just den människa som nyligen avlidit. När detta är gjort, har griftetalaren nått lyssnarens öra och kan föra dem vidare från den enskilda händelsen till det övergripande trossammanhanget.

Hos Oscar Quensel mötte vi ett till Baur näraliggande förhållningssätt. När han gav ut sin *Homiletik*, var den kyrkliga begravningsseden från äldre tid ännu obruten.¹⁸³ Begravningen hade en social funktion för en hel by. För Quensel blir det därför griftetalarens uppgift att tänka igenom och utveckla de lärdomar för det egna livet som de närvarande församlingsborna kan dra, utifrån det inträffade dödsfallet. Det är denna stora grupp av människor som för Quensel blir griftetalets adressat. För Yngve Brilioth har griftetalet en själavårdande funktion. Prästen skall orientera sig om kasus och den dödes omständigheter för att inte blott undervisa och trösta, utan för att också leda lyssnaren fram till sådan insikt om det kristna trossammanhanget att dödsfallet inte blir ”meningslöst”. Det är undervisning i *ars moriendi*.

För Elis Malmeström och Hans von Bergmann är griftetalet mera uttalat ett stycke förkunnelse. von Bergmann vill medvetet foga in det i kyrkans totala, homiletiska sammanhang. Talet skall med ”evangeliets sanningar” svara på ”livets frågor” i den aktuella situationen. Samma uppgift torde också kunna ställas för högmässopredikan, men griftetalets applikation blir personlig och kasusorienterad. På så sätt kan griftetalet motverka begravningens privatisering och knyta samman den med församlingens gudstjänster i övrigt. Ett näraliggande förhållningssätt har G. A. Danell. Det inträffade dödsfallet blir en möjlighet till deduktiv undervisning: att ställa de efterlevande inför evighetsallvaret och mana till väckelse och omvändelse. Predikans och griftetalets syfte sammanfaller alltså och Danell förordar en textorienterad framställning. Det parentativa har blott en sekundär uppgift: att personalisera och konkretisera det prästen vill säga. Det eskatologiska motivet leder till en markering av det parentetiska draget i griftetalet. När Jan Redin vill återinföra personalierna, som en tydligt avgränsad del av griftetalet, synes det vara för att i övrigt låta talet bli en ren bibelutläggning om dödens allvar och evighetens hopp. Personalierna medverkar till att ge den kasuella anknytningen utan att förvandla griftetalet till en nekrolog eller ett parenterande minnestal.

¹⁸³ Det är först genom 8 § 1894 års jordfästningslag som det för medlem i Svenska kyrkan alls medges rätt till jordfästning i annan ordning än Svenska kyrkans. Utträde ur Svenska kyrkan förekom blott mycket marginellt.

- Inte heller Pehr Edwall ger griftetalet en rent parentativ funktion. För honom blir begravningsliturgin reglerande för vad som skall sägas i griftetalet. Det är kyrkans begravningsböner och -texter som skall ge perspektivet och utgöra korrektiv för förkunnelsens innehåll. Griftetalet skall inte bara sätta in döden utan också begravningen i dess kristet motiverade sammanhang. Kyrkan blir jordfästningens och griftetalets tydligt agerande subjekt och griftetalet skall i den aktuella situationen utlägga aktens grundtema.
- Martin Lönnebos välkända griftetalsuppställning, utifrån begravningsformeln, ger honom möjlighet till en kort parentation, utan att detta kommer att dominera över andra aspekter. Också hos honom möter vi ett stycke undervisning om "döden". Begravningsformeln som modell motverkar emellertid att det ena eller andra draget tar överhanden vid griftetalets utformning. Dess tema blir livet, döden och uppståndelsen och det slutar i påsk och eskatologi.

→ Kerstin Lindqvists och Catharina Segerbanks böcker har båda utgivits under den senaste tioårsperioden. Nu har jordfästningssamtalet fått en fast plats i pastoralteologisk praxis, samtidigt som urbaniseringen och sekulariseringen ofta lett till att besöket i sorgehuset blir den första kontakten mellan prästen och de sörjande. För Segerbank är samtalets klart uttalade funktion att trösta i sorgen och att ge material till griftetalet. Det samtal som påbörjades i hemmet summeras eller får sin fortsättning i kyrkans griftetal. I Lindqvists ovan citerade ord om att griftetalet skall artikulera vad de sörjande känner – något som varit våra tidigare homiletiker främmande – torde Segerbank eftertryckligt kunna instämma.

stor skillnad

Både det tidiga 1800-talets pastoralteolog Christian Palmer och hans efterföljare i det utgående 1900-talet, Catharina Segerbank, ser talet om "hopp" som det centrala i griftetalet. Även om det är underförstått hos Segerbank, talar hon inte, som Palmer, explicit om det *kristna* hoppet med dess eskatologiska grunddimension. Hon har heller inte tagit till sin uppgift att, som han, reflektera över griftetalarens avvägningar mellan det objektiva och det subjektiva, "det allmänna Guds ord och en enskild kasus".¹⁸⁴ Hennes norm är ett kasuellt formulerat "hoppets evangelium".¹⁸⁵

Med den tolkning av detta begrepp vi fann hos Palmer, synes det vid en jämförelse vara tydligt att det mindre är det allmänt objektiva och mera är det subjektivt särskilda kasus Segerbank vill betona. Det gäller å ena sidan att utifrån författarnas "personliga erfarenheter [...] lyfta fram det mest allmängiltiga i varje kyrkoårstid" och, å den andra, att tydligt relatera detta till de anhängas minnen av den avlidne.¹⁸⁶ Den objektiva polen blir ofta de personliga upplevelser och erfarenheter prästen haft – i kontakt med sorgehuset eller i andra sammanhang – som i kasuell empati blir belysta genom kyrkoårstidens bibelord. I de exempel Segerbank själv givit ser vi att hon

¹⁸⁴ Cf ovan s. 99

¹⁸⁵ Segerbank 1997, s. 148.

¹⁸⁶ Aldrig mindre än hopp 1997, förordet, s. 8.

sällan låter det bli fråga om bibelutläggning i egentlig mening. Griftetalsförkunnelsen blir primärt ett möte, inte mellan Kyrkan som ecklesiologisk storhet och begravningsgästerna/församlingen, utan mellan prästens person och de närmast anhöriga. När en sammanvägning mellan det objektiva och subjektiva hos många tidigare griftetalsteoretiker gärna resulterar i ett parentetiskt drag – ett manande till eftertanke för egen del – kan vi konstatera att detta alldeles saknas i Segerbanks exempeltal. När tröstandet blir primärt görs parenesen omöjlig.

SAMMANFATTNING

Den föregående framställningen har givit exempel på hur man teoretiskt reflekterat kring griftetalets uppgift och syfte. Det är reflexionen hos ett antal norm- eller stilbildare som diskuterats. Framställningen har inte givit svar på frågan hur man faktiskt griftetalat i Svenska kyrkan. Men, eftersom de analyserade homiletikerna varit eller velat vara förebilder i den praktiska prästutbildningen eller för präster i allmänhet, kan vi emellertid förmoda att flera av dem haft stort inflytande på lokal praxis och sålunda är tidstypiska i vidare mening. Den korta jämförelse som skett med liknande reflexioner inom svensk frikyrklighet, har visat hur begravningsrelation till församlingslivet i övrigt kan uppfattas på olika sätt i olika teologiska och ecklesiologiska miljöer.

Bland dem som reflekterat över griftetalet på ett principiellt plan, har vi kunnat se en förändring från en för sorgearbetet gränssättande, kasusrelaterad förkunnelse om dödens allvar och evighetens hopp – där under tidens gång också ett kondolerande drag flutit in – till en griftetalsteori med en annan målsättning. Utan att man menar att griftetalen skall framställa livsloppet, blir under slutet av den undersökta perioden innehållsliga drag, som är relaterade till den dödes person och personlighet, mycket tydliga. Griftetalen skall då inte längre handla om döden utan om dödsfallet och, än mer, om den dödes liv. Kasus blir förskjutet. Hos Lindqvist och Segerbank har griftetalet fått ett tydligt pastoralpsykologiskt drag, där det kondolerande inslaget förstärks och ges empatiskt parentativ form. För den i äldre, svensk homiletikteori inflytelserike Oscar Quensel var detta, som vi sett, något främmande. Ett personligt tal, där prästen talar "i sitt eget namn" blev, enligt hans mening, inte längre en organisk del av jordfästningsakten, utan blev en "pastoral" i stället för homiletisk handling "utanför den egentliga kulthandlingen".¹⁸⁷ Det övergår från förkunnelse till enskild själavård. Quensel skiljer således mellan sådant som är enskild själavård och offentlig förkunnelse å ena sidan, och mellan vad som är prästens personliga eller privata tilltal och det som prästen skall säga i gudstjänstens sammanhang å den andra.

¹⁸⁷ Quensel 1894, s. 313.

När griftetalet blir en förlängning av jordfästningssamtalet i sorgehuset, får pastoralteologiska själavårdsmodeller genomslag i dess homiletiska framställning. Det är en tanke som återfinns också hos den danska griftetalsteoretikern Eva Meile: griftetalet är en del av en längre själavårdsprocess som börjar vid dödsbädden eller i sorgehusbesöket och som inte slutar förrän de anhöriga känner att de är på väg ut ur det överkliga tillstånd som ett dödsfall innebär.¹⁸⁸ Dess uppgift och syfte blir då inte längre undervisande, textutläggande eller evangeliserande. I stället skall griftetalaren artikulera de sörjandes tacksamhet inför den bortgångnes livsgärning. Griftetalet blir nu ett stycke offentlig själavård, ett publikt tröstande, samtidigt som utomståendes insyn till följd av begravingarnas ökande privatisering många gånger är inskränkt till ett minimum.¹⁸⁹ Dess kasus blir inte heller längre primärt döden eller evigheten, den döde eller dödsfallet; det är inte fråga om *emento mori*. Kasus är sorgen hos de närmast anhöriga. Den skall lindras, tröstas och avlägsnas. Det sker genom att prästen i sitt griftetal, utifrån det valda bibelordet, ställer fram de sörjandes positiva minnen av den bortgångne och hjälper dem att i tanken artikulera sina känslor. Det torde vara detta som Segerbank avser när hon i sina griftetal vill "sätta handtag på orden" – de anhöriga skall få hjälp att s.a.s. bära fram sina egna ord och känslor. Det är på så sätt de genom griftetalsförkunnelsen av år 1997 förväntas se döden förblekna i fjärran, *fuga mortis*.

¹⁸⁸ Meile 1990, s. 90.

¹⁸⁹ En uppgift för forskningen kring dessa frågor vore att klarlägga t. ex. om griftetalet gestaltas annorlunda vid de begravingar som äger rum "i stillhet", – dvs. där prästen i förväg vet att endast familjen och den närmaste släkten är närvarande – och sådana som inte sker under sådana omständigheter.

Summary

From Death to Mourning. The Aim and Function of the Burial Sermon in the Perspective of the History of Swedish Homiletics

This article aims at clarifying how the burial sermon—a short, homiletic discourse said by the priest at the coffin as an introduction to the funeral service—as a homiletic genre has developed in the Church of Sweden from the middle of the 19th century to the present. How has its aim and function been understood in homiletic literature?

The first part of the article shows the way that the burial sermon—independent of the death sermon, which was a more elaborate sermon which was earlier on delivered by the priest from the pulpit after the funeral—has developed from a more or less spontaneous preaching near the open grave in the churchyard to an established moment in liturgy. Up to the latter part of the 19th century, funerals often took place on Sundays in connection with Sunday service. Consequently, they were therefore carried out in the presence of the whole congregation. This connection was later on dissolved, and funerals were increasingly regarded as a private concern for the house of mourning, with a varying degree of publicity.

In Sweden, during the middle of the 19th century, a book called *Evangelische Homiletik* (Evangelical Homiletics), written by the German professor Christian Palmer (1811–1875), was being used. Palmer recognizes the two poles of the burial sermon, the word of God and occasion, but he dwells the most on occasion. It was many times overdimensioned or wrongly aimed in the burial sermons of his day. The life of the deceased was to provide material for edifying examples. However, Palmer but touches upon *how* to frame the Bible preaching which he wishes to emphasize. It is a question of giving testimony on Christian faith, “a confession”.

Gustav Baur (1816–1889) in Leipzig, a disciple of Schleiermacher’s, works in his book *Grundzüge der Homiletik* (The Fundamentals of Homiletics, 1848) with a context which presupposes Christian knowledge as well as Christian awareness in the listeners. The burial sermon is to tie the conditions of external reality, occasion, with the all-encompassing religious contexts of the Church. The relation to occasion in a way serves the purpose of the *captatio benevolentiae* of rhetoric. The listeners get a clear idea that that which the priest is saying concerns their situation exactly and is applied to that particular human being just deceased. This having been done, the funeral orator has caught the ear of the listeners and is then able to lead them on from that very event to the all-encompassing religious context.

The Swedish homiletics theorist, professor Oscar Quensel (1845–1915) in Uppsala, takes an attitude close to that of Baur. When Quensel published his textbook *Homiletik* (Homiletics, 1894), church burial practice from an earlier date was as yet unbroken. The burial had a social function. According to him, it is the task of the funeral orator to think out and develop teachings for the parishioners' own lives, so that those present can learn from the death having recently occurred. This group, to Quensel, becomes the addressees of the burial sermon.

In his younger days, the leading ecumenist and later on archbishop Yngve Brilioth (1891–1959) was engaged in the education of priests. Here, the burial sermon has a function of pastoral cure. The priest is to make himself familiar with the occasion and the circumstances of the deceased person, in order not only to teach and console but also to lead the listener into such an insight in the Christian religious context that the death will not be “meaningless”. It is an education in *ars moriendi*.

To bishop Elis Malmeström (1895–1974) and the Finno-Swedish dean Hans von Bergmann (b. 1917), the funeral sermon is more of a kind of preaching. von Bergmann consciously wishes to fit it into the Church's total, homiletic context. In this particular situation, the sermon is to answer “the questions of life” with “the truths of the gospel”. The same should apply to the Sunday service sermon, but the funeral sermon becomes personal and occasion orientated. The funeral sermon can thus counteract the privatization of the funeral and connect it with the rest of the parochial services.

Dean G. A. Danell (b. 1908) has shown a similar attitude. The death in question proves a possibility for deductive teaching—at the same time presenting the seriousness of eternity to the deceased's family and urging religious revival and conversion. So, the aim of the Sunday sermon and that of the funeral sermon coincide. The oratorical part has but a secondary purpose, namely to personalize and concretize that which the priest wishes to convey. The eschatological motif leads to an indicating of the oratorical trait in the funeral sermon.

When Jan Redin (1907–1998, rural dean) wishes to reintroduce biographical data as a clearly defined part of the funeral sermon, he does so in order for the rest of the sermon to be a proper exegesis of the seriousness of death and the hope for eternity. The use of biographical data gives the touch of occasion without changing the funeral sermon into an obituary or an oratorical memorial speech.

Nor does Pehr Edwall (1915–1996)—homiletic teacher in Uppsala, later dean in Kalmar—in his textbook *Homiletiska anteckningar* (Homiletic Notes, 1965) give the funeral sermon a clearly oratorical function. To him funeral liturgy regularizes the contents of the funeral sermon. The Church's funeral prayers and funeral texts are to give perspective and be the corrective for the contents of the preaching. The Church becomes the clearly

acting subject of the funeral and the funeral sermon—and the funeral sermon shall interpret the main theme of the ceremony. Edwall was responsible for the wording of the Church of Sweden's present funeral ritual.

Martin Lönnebo (b. 1930, later bishop in Linköping) followed Pehr Edwall as a homiletic teacher at Uppsala University. Lönnebo's textbook *Homiletik* (Homiletic, 1977) is widely spread and read. His well-known funeral sermon disposition based on the funeral formula ("From dust you came, To dust you shall return. Jesus Christ our Saviour will raise you up on the last day.") makes possible a brief memorial oration without its dominating other aspects. The funeral sermon becomes divided into three parts: life, death, and resurrection. We also find some teaching on "death" here. The funeral formula as a model counteracts, however, that one or the other aspect prevails at the making of the funeral sermon. Its theme will be life, death and resurrection, and it will end in Easter and eschatology.

Kerstin Lindqvist (b. 1939) and Catharina Segerbank (b.1961) have, during the latest decade, both worked with questions belonging to this sphere. Kerstin Lindqvist was a hospital chaplain in Stockholm for quite some time. Catharina Segerbank was a priest in Skåne (southern Sweden). Nowadays, the funeral talk has an established place in pastoral theological practice, while urbanization and secularization have often made this visit to the house of mourning the very first contact between the priest and the mourners. Segerbank considers the proper function of the talk to be consolation in the bereavement and to provide material for the funeral sermon. The talk, which was begun in the home, will be added up, or will be continued in the funeral sermon in church. Lindqvist expects the funeral sermon to articulate that which the mourners are feeling—a thing totally unfamiliar to earlier homiletics. Segerbank would probably agree emphatically with this.

Christian Palmer—the pastoral theologian of the early 19th century—and Catharina Segerbank—Palmer's successor in the late 20th century—both consider "hope" as the central part of the funeral sermon. Even though it is implied in Segerbank, she does not, as does Palmer, talk explicitly about *the Christian* hope and its eschatological, basic dimension. Nor has she seen it as her task to, like him, reflect on the funeral preacher's balancing between objective and subjective, "the general Word of God and a single occasion". Her norm is "the gospel of hope", occasionally marked, but dimly formulated.

However, Palmer's interpretation of this concept is not so much the generally objective as the subjectively special occasion which Segerbank wishes to stress. The "objective" pole will often be the priests' personal experiences—in their contact with the mourners or in other contexts—which in occasional empathy become elucidated by the biblical quotation chosen. Segerbank seldom practices proper Bible commenting. The preaching of the funeral sermon will primarily result in a meeting, not between the

Church as an ecclesiological concept and the funeral guests/parishioners, but rather between the priest as a human being and the mourning family members. When taking into account that the objective and the subjective of many funeral sermon theorists often result in an advisory/parnetic (Gr. *parainesis*) trait—some advice towards reflection on one's own part—we can establish that this is totally non-existent in Segerbank's example sermons. When consolation is made primary, advice (*parainesis*) becomes impossible.

When the funeral sermon becomes a prolongation of the funeral talk in the house of mourning, pastoral theological models of pastoral cure have an impact on its homiletic presentation. This is a thought which will also be found in the Danish funeral sermon theorist Eva Meile: the funeral sermon is part of a long process of pastoral cure, which begins at the death-bed or at the visit to the mourners, and which does not end until the family members feel that they are on their way out of that unreal condition which a death causes. Then, its purpose and aim are no longer teaching, explaining, or evangelizing. Instead, the funeral sermon preacher is to articulate the mourners' gratefulness to the life-work of the deceased person. The funeral sermon now becomes a bit of public pastoral cure, a public consolation, at the same time as the insight of people not directly concerned, on account of the increasing privatization of the funerals, is many a time limited to a minimum. Its occasion will no longer primarily be death or eternity, neither the deceased person nor the death having occurred, but rather the close family's grief. It is to be lessened, consoled and removed. This will happen through the priest's funeral sermon, emanating from the words chosen in the Bible, which puts forward the bereaved family's positive memories of the deceased one and which helps them to articulate their feelings in their minds. This might be what Segerbank refers to when, in her funeral sermons, she wishes to "put handles on the words"—the family members are to be helped to, so to speak, carry their words and feelings out into the open. In this way and through the funeral sermon preaching of 1997, they are expected to see death fade away in the distance, *fuga mortis*.